

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2012

Petr Weber

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Historicko-politické formování portugalského

impéria

Petr Weber

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

Historicko-politické formování portugalského

impéria

Petr Weber

Vedoucí práce:

PhDr. Linda Piknerová

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí diplomové práce PhDr. Lindě Piknerové za cenné připomínky, odborné rady a podněty k zamyšlení, jež mi během zpracování bakalářské práce laskavě poskytla.

Obsah

1 Úvod.....	1
2 Kolonialismus.....	4
2.1 Kolonialismus – obecná charakteristika.....	4
2.1.1 <i>Fáze raného kolonialismu</i>	5
2.1.2 <i>Fáze vrcholného kolonialismu</i>	6
2.2 Specifické rysy portugalského kolonialismu.....	8
3 Předpoklady portugalské územní expanze.....	11
3.1 Ideologie reconquisty a šíření křesťanství.....	11
3.2 Rozvoj mořeplavby.....	14
3.3 Krize Janovské republiky a přesun jejích obchodních aktivit.....	15
3.4 Výpravy za luxusním zbožím.....	17
3.5 Papežská revoluce, centralizace a ekonomický rozvoj Portugalska.....	18
4 Portugalská územní expanze.....	21
4.1 Portugalská územní expanze v 15. století.....	21
4.2 Portugalsko-kastilská jednání o dělení světa.....	26
4.3 Portugalská územní expanze v 16. století.....	28
4.4 Portugalská územní expanze v 17. století.....	33
4.5 Portugalská územní expanze v 18. století.....	37

4.6 Portugalská územní expanze v 19. století.....	40
4.7 Portugalská územní expanze ve 20. století.....	45
5 Povaha jednotlivých částí portugalského koloniálního impéria.....	54
6 Institucionální vývoj portugalského koloniálního impéria.....	57
7 Závěr.....	63
8 Seznam použité literatury a pramenů.....	67
9 Resumé.....	74

1. Úvod

Kolonialismus dlouhodobě patří mezi hojně diskutované a analyzované fenomény, kterými se sociální vědy zabývají. Předmětem výzkumného zájmu badatelů z oblasti politologie, mezinárodních vztahů, historie či sociální a kulturní antropologie se stává obecná podoba kolonialismu, předpoklady jeho vzniku spojené s novověkou evropskou expanzí či charakteristika historického, politického, institucionálního a sociálního vývoje koloniálních říší, které byly evropskými mocnostmi v období od 15. do 20. století vytvořeny. Jednou z nejdéle existujících koloniálních říší bylo portugalské impérium, jež se začalo formovat v 15. století během portugalských objevných plaveb podél afrických a asijských břehů. Definitivní tečkou za existencí portugalského koloniálního impéria se stalo předání Macaa do čínských rukou v roce 1999. Právě existence portugalského koloniálního impéria, resp. jeho historicko-politické formování je tématem předkládané bakalářské práce.

Cílem bakalářské práce je podat komplexní obraz formování portugalského koloniálního impéria z historické a politické perspektivy. Jaké pohnutky vedly ke vzniku portugalského koloniálního impéria? Čím byly ovlivněny podmínky vzniku portugalské územní expanze? Mělo formování portugalského koloniálního impéria nějaký vnitřní ideový (ideologický) náboj, nebo se jednalo o pouhou exploataci přírodních a lidských zdrojů afrických, amerických a asijských oblastí, jež se dostaly pod portugalskou kontrolu? Jak se vyvíjelo portugalské koloniální impérium z hlediska geografického? Jak se vyvíjel systém správy jednotlivých portugalských kolonií? Jak se měnilo politické postavení kolonií a jejich status během existence portugalského koloniálního impéria? Jak ovlivňovala politická situace v koloniích podobu politického systému evropského politického centra? To jsou otázky, které budou v rámci bakalářské práce zodpovězeny. Právě odpovědi na výše uvedené otázky by nás měly dovést k cíli bakalářské práce – popisu historicko-politického formování portugalského impéria.

V úvodní části bakalářské práce bude teoreticky pojednán termín kolonialismus, přičemž důraz bude kladen na jasné vymezení tohoto pojmu a jeho definici. Následně budou popsány jednotlivé vývojové fáze kolonialismu z hlediska časového a kvali-

tativního a zdůrazněna budou specifika jednotlivých vývojových fází. Na základě konfrontace obecných rysů kolonialismu s jeho projevy na portugalských územích se pokusíme odpovědět na otázku, zda existují specifické rysy portugalského kolonialismu a pokud ano, jaké rysy to jsou. Zároveň se pokusíme charakterizovat základní motivaci a příčiny portugalské koloniální expanze a shrneme faktory, jež tuto expanzi umožnily.

V následující části bakalářské práce bude postupně popsán rozsah portugalské územní expanze s přihlédnutím ke klíčovému momentům, které zásadním způsobem ovlivnily vývoj portugalského koloniálního impéria. Portugalská územní expanze bude analyzována po jednotlivých staletích, přičemž důraz bude kladen na specifický vývoj v jednotlivých koloniích, ale samozřejmě budou sledovány i ty aspekty, jež ovlivnily podobu portugalského koloniálního impéria jako celku – zde máme na mysli zejména berlínská jednání o Africe v letech 1884-85, tzv. britské ultimátum roku 1890, ohrožení portugalských kolonií během světových válek či dekolonizační proces v Americe, Asii a Africe. Svou pozornost budeme zcela logicky věnovat podobě a charakteristice jednotlivých částí portugalského koloniálního impéria s přihlédnutím k demografickým možnostem evropské metropole. Velmi podstatnou součástí bakalářské práce je analýza vývoje politické správy portugalských kolonií a její proměny na základě studia ústavních dokumentů portugalského státu.

V závěrečné části bakalářské práce shrneme poznatky, jež jsme při jejím zpracovávání získali a zhodnotíme, zda otázky, jež jsme si položili v úvodní části textu, byly uspokojivě zodpovězeny.

Při zpracovávání bakalářské práce budeme vycházet z literatury, jejíž kompletní seznam je součástí bakalářské práce. Úvodní část bakalářské práce věnovaná obecné problematice kolonialismu je zpracována na základě odborných teoretických statí zahraniční i české provenience. Části bakalářské práce věnující se vlastní podobě portugalského koloniálního impéria a jeho formování jsou sepsány na základě původních portugalských prací, které mapují vznik, následný dynamický vývoj a zánik portugalského koloniálního impéria z pohledu historického, ekonomického, politického či sociálního. Mezi portugalskými odborníky, z jejichž statí při tvorbě bakalářské práce vycházíme, stojí za zmínku zejména monumentální dílo Antónia Henriquese de Oliveira Marquese, jež se věnoval obecným dějinám Portugalska a velmi podrobně

zmapoval také portugalské koloniální dějiny v rámci jedenácti svazků edice *Nova História da Expansão Portuguesa*, či statě Valentima Manuela Alexandra, který se ve své tvorbě kromě jiného věnuje otázce institucionálního vývoje portugalského koloniálního impéria. Mezi českými pracemi zabývající se portugalskou problematikou musíme v první řadě zmínit dílo Jana Klímy, který komplexně zmapoval dějiny všech portugalsky hovořících zemí. Klímově pozornosti samozřejmě neunikla ani problematika portugalského kolonialismu a dekolonizace portugalské koloniální říše. Vedle Jana Klímy se problematikou portugalských dějin zabývá Simona Binková, jež ve svém díle velmi komplexně zpracovala předpoklady portugalské územní expanze a zámořských objevů. Kromě studií a monografií předních portugalských a českých odborníků budeme při práci na bakalářské práci využívat také dostupné původní dokumenty v portugalském jazyce, které se zabývají a věnují zejména úpravě a změnám ve správě koloniálního impéria.

2. Kolonialismus

2.1 Kolonialismus - obecná charakteristika

Chceme-li se zabývat formováním portugalského koloniálního impéria, musíme se nejprve zamyslet nad samotným pojmem kolonialismus, pokusit se tento pojem definovat, popsat jeho vývoj a charakteristické rysy a v neposlední řadě najít specifika portugalského kolonialismu, pokud vůbec ovšem něco takového jako specifická podoba portugalského kolonialismu existuje.

Pojem kolonialismus je odvozen od výrazu kolonie, který označuje „území, jež není vybaveno základními atributy tzv. vestfálského státu, tj. není hospodářsky ani politicky samostatné a suverénní“ (Cabada, 2005: 141). Původně byl tento výraz – kolonie – spojen s Římany, „kteří se usazovali na jiných územích, ale ponechávali si svá původní občanství. V obecném slova smyslu tento termín odkazoval k procesům osídlování a kolonizování nových území“ (Horáková-Novotná, 2007: 46-47). Dalším pojmem, který je velmi úzce spjat s kolonialismem, je kolonizace, jež označuje „migraci lidí z imperiálního centra do kolonizované periferie“ (Daněk, 2000: 3).

Samotný pojem kolonialismus pak můžeme definovat jako ideologii založenou na „ustavení a udržování nadvlády suverénní mocnosti nad podřízenou společností, která je separována od vládnoucí moci. Typickými rysy kolonialismu jsou politická a právní dominance nad cizí společností, vztahy hospodářské a politické závislosti a vykořisťování“ (Daněk, 2000: 3). Jürgen Osterhammel přidává ještě další velmi podstatný rys kolonialismu, jímž je přesvědčení kolonizátorů o své kulturní nadřazenosti nad kolonizovanými (Osterhammel, 2009: 21). Tato kulturní dominance je vnímána jako ospravedlnění dominance politické, neboť kolonizátoři sami sebe vnímají jako nositele civilizace, jejichž úkolem¹ je kolonizované společnosti vzdělávat a formovat (Ferro, 2007: 34). Na základě vědomí fyzické a kulturní odlišnosti mezi kolonizátory a kolonizovanými docházelo velmi často k rasové segregaci a z ní plynoucí rasové nerovnosti (Daněk, 2000: 3). Ania Loomba dodává, že typickým rysem kolonialismu je snaha o restrukturalizaci ekonomik kolonizovaných společností, jejímž cílem je vytvo-

¹ Jürgen Osterhammel v tomto kontextu hovoří o *Sendungsideologie*, což bychom do češtiny mohli přeložit zhruba jako ideologii poslání (Osterhammel, 2009: 21).

ření vzájemných hospodářských vazeb mezi kolonizovanými a kolonizátory, kdy kolonie dodávají metropoli pracovní sílu a surovinové zdroje, zatímco metropole vyváží do kolonií hotové zboží (Loomba, 1998: 3).

Prostředky užívané k dosažení dominance nad kolonizovanými společnostmi byly různé – obchod, vyjednávání, zotročování, drancování či genocida (Horáková-Novotná, 2007: 47). Samotný kolonialismus se samozřejmě postupem času vyvíjel. Většina badatelů, kteří se problematikou kolonialismu zabývají, vymezuje dvě období či fáze ve vývoji kolonialismu². Jedná se o fázi raného kolonialismu (1500 - 1800) a fázi vrcholného kolonialismu (1800 – druhá polovina 20. století).

2.1.1 Fáze raného kolonialismu

Pro raný kolonialismus, jenž bývá vymezován přelomem 15. a 16. století a počátkem 19. století, jsou typické zejména objevné plavby spojené s obchodem, dobýváním a drancováním (Ferro, 2007: 32; Hroch a kol., 2005: 156). V důsledku vzniku světového hospodářského systému, k němuž došlo v 16. století na základě objevných plaveb a rozvoje mezikontinentální obchodní směny, se velmi rozvinul zejména tzv. trojúhelníkový obchod spočívající ve směně obchodních artiklů mezi Evropou, Amerikou a Afrikou. V důsledku nedostatku pracovních sil na plantážích a v dolech v portugalských a španělských koloniích byli do Ameriky přiváženi afričtí otroci, kteří byli nakupováni či směňováni evropskými obchodníky v oblasti Guinejského zálivu za rum, zbraně a spotřební zboží. Za finanční prostředky utržené prodejem otroků evropští obchodníci nakupovali produkty amerického plantážního zemědělství – cukr, bavlnu a tabák, jejichž prodej v Evropě přinášel velké zisky (Daněk, 2000: 4).

Kromě trojúhelníkového obchodu je pro raný kolonialismus typická také hospodářská politika merkantilismu (Horáková-Novotná, 2007: 53) vycházející z předpokladu, že „moc a bohatství státu může být nejlépe zvýšeno exportem zboží výměnou za drahé kovy“ (Daněk, 2000: 4). Evropské velmoci se tak snažily získat na kolonizovaných územích především zlato a stříbro.

V počátečním období raného kolonialismu se prosazovaly především obě iberské monarchie – Portugalsko a Španělsko, jež měly díky své poloze na západním okraji

² Někteří badatelé vyčleňují z fáze vrcholného kolonialismu období od 80. let 19. století do počátku druhé poloviny 20. století, jež označují jako fázi imperialismu (srov. Daněk, 2000: 6) - viz níže.

evropského kontinentu velmi výhodnou výchozí pozici. Koncem 16. století se iniciativy chopili Nizozemci, jejichž ekonomický systém byl výrazně efektivnější a výkonnější v porovnání s ekonomikami iberských mocností (Holubec, 2009: 48-49). V závěrečné fázi raného kolonialismu se stala dominantní silou Británie³, jež postupně díky technickému náskoku umožněnému průmyslovou revolucí opustila doktrínu merkantilismu a nahradila jí hospodářskou politikou volného trhu. S touto změnou je spojen přechod z fáze raného do fáze vrcholného kolonialismu.

2.1.2 Fáze vrcholného kolonialismu

Fáze vrcholného kolonialismu, pokrývající větší část 19. století a první polovinu 20. století, je spojena zejména s průmyslovou revolucí (Ferro, 2007: 33), jež znamenala zásadní zvýšení významu kolonií pro hospodářství koloniálních metropolí. Kolonie se posunuly do pozice „zajištěných dodavatelů levných surovin pro „domácí“ průmysl a odbytišť hotových výrobků. Současně byly kolonie bezpečnými místy pro reinvestování zisku v podobě investic do důlních zařízení, plantážní produkce tržních plodin, železnic či technické infrastruktury, jejichž výnosy přinášely investorům v zemích jádra⁴ další zisky“ (Daněk, 2000: 5).

Dominantní postavení v období vrcholného kolonialismu držela Velká Británie (Wallerstein, 1984: 39-40) stojící u zrodu průmyslové revoluce. Pod vlivem britské hegemonie v rámci světového hospodářského systému byla postupně opouštěna ekonomická doktrína merkantilismu a její místo zaujala politika volného trhu, jež měla Velké Británii přinést další posílení politické a ekonomické moci na základě vědomí, že efektivita britských výrobců je tak vysoká, že na volném trhu nemá konkurenci (Daněk, 2000: 5).

³ Británie výrazně posílila svou pozici v mezinárodním systému vítězstvím v sérii válek proti Nizozemí (Skřivan, 1999: 19-21). Rozhodující krok k dominanci v rámci světového systému Británie učinila svým vítězstvím nad Francií v sedmileté válce probíhající v letech 1756-1763 (Wasson, 2010: 76).

⁴ Pojem jádro označující bohaté rozvinuté koloniální metropole je spojen s teorií světového systému Immanuela Wallersteina. Protipól jádra představuje periferie, jež je tvořena chudými zaostávajícími zeměmi či oblastmi nacházejícími se často v postavení kolonií země jádra (Wallerstein, 1984). Na základě výzkumu a komparace úrovně jednotlivých periferií byla původní dichotomie jádro - periferie rozšířena o pojem semiperiferie, který označuje země, „které jsou sice svým společenským i hospodářským charakterem ještě součástí periferie, avšak jejich vazba na kapitalistické centrum a jejich ekonomický význam pro jeho rozvoj překračují míru, s níž se u běžných periferií setkáváme“ (Říchová, 2000: 289). Typickým příkladem země, jež lze označit za semiperiferii, je Brazílie

Koncem 19. století a na počátku 20. století bylo budování koloniálních říší chápáno jako jakýsi důkaz velmocenského postavení moderních velmocí (Pečenka – Luňák a kol., 1998: 191), přičemž některá území byla kolonizována a zabírána z ryze „preemptivních důvodů, s hlavním záměrem zabránit některé jiné evropské mocnosti, aby si přivlastnila dané území“ (Rapport, 2011: 351). Do budování koloniálních systémů se ve výše zmíněném období zapojily kromě tradičních koloniálních mocností také nově sjednocené evropské státy – Itálie a Německo, přičemž především Německé císařství si při budování své koloniální říše v Africe a Tichomoří počínalo velmi aktivně (srov. Klíma, 2005b). Po vítězství ve španělsko-americké válce roku 1898 se koloniální mocností staly také Spojené státy americké, jež převzaly kontrolu nad bývalými španělskými koloniemi Kubou a Filipíny (Rosůlek, 2009: 136-137). Specifickou podobu kontinentální expanze měl ruský kolonialismus směřující především do oblastí Dálného Východu a Střední Asie. Zvláštní kapitolu v dějinách ruského kolonialismu pak představuje koloniální zábor Aljašky nacházející se na Americkém kontinentě (Pečenka - Luňák a kol., 1998: 18, 192).

Období od 80. let 19. století do poloviny 20. století je některými odborníky na koloniální problematiku označováno jako fáze imperialismu⁵. V této vývojové fázi kolonialismu, jež již byla zcela napojena na dynamicky se rozvíjející světový kapitalistický hospodářský řád (Horáková-Novotná, 2007: 53), došlo k prudké akceleraci tempa územní expanze koloniálních velmocí. Zisk velkého koloniálního panství umožňujícího přizpůsobit hospodářství kolonií ekonomickým a politickým potřebám metropole měl velmocí poskytnout výhodu proti ostatním mocenským soupeřům (Daněk, 2000: 6). Podle Marca Ferra, jenž hovoří o tzv. imperialismu bez kolonialismu, mohl nabývat imperialismus podoby nepřímé kontroly velmocí nad hospodářským systémem méně rozvinutých zemí. Jako příklad lze zmínit vliv Velké Británie nad Argentinou, který evropská koloniální velmoc v 19. století získala bez územního záboru jihoamerické země, jež zůstala politicky nezávislou (Ferro, 2007: 33). Tyto snahy o nepřímou kontrolu, jež můžeme označit jako „mírové pronikání“ (Pečenka – Luňák a kol., 1998: 193), lze pozorovat i v kontextu ekonomických aktivit evropských

⁵ Vzhledem k názorové nejednotnosti odborníků v otázce existence imperialismu jako samostatné fáze kolonialismu nebudeme toto období vyčleňovat z fáze vrcholného kolonialismu. Je zřejmé, že období imperialismu se kvalitativně neliší od předchozího období koloniálního vývoje. Spíše můžeme v kontextu imperialismu hovořit o změně kvantitativní, neboť došlo k nárůstu tempa kolonizace doposud neobsazených částí světa (Daněk, 2000: 6).

velmocí v Osmanské říši a Číně.

Konec období kolonialismu je spojen s politickými změnami, k nimž došlo v souvislosti s druhou světovou válkou a změnou rozložení sil v rámci mezinárodního systému. Rozpad koloniálního impéria postupně postihl Velkou Británii, Nizozemí, Belgii či Francii (Nálevka, 2004: 9-11). Procesu dekolonizace nejdéle odolávalo portugalské koloniální impérium, jež dlouhodobě odmítalo činit ve vztahu ke svým koloniím jakékoliv ústupky v oblasti decentralizace či demokratizace (Piknerová, 2008: 168-170). K rozpadu portugalské koloniální říše došlo roku 1974 v důsledku vnitropolitického vývoje evropské metropole (João – Jelínek – Knitl, 2006: 7). Právě rozpad nejdéle existujícího evropského koloniálního panství⁶ bývá nejčastěji označován za konec období moderního evropského kolonialismu.

2.2 Specifické rysy portugalského kolonialismu

Budeme-li se zabývat specifickou podobou portugalského kolonialismu, můžeme konstatovat, že určité charakteristické rysy, jež odlišují přístup Portugalska ke kolonizovaným společnostem a územím od ostatních koloniálních velmocí, existují. Jedná se především o vztah Portugalců a kolonizovaných společností, který byl často velmi vzdálen rasové segregaci rozvíjející se v koloniích ostatních evropských koloniálních velmocí. Důvody portugalské rasové tolerance lze spatřovat především v demografické situaci iberské monarchie. Portugalská územní expanze a s ní spojený rozvoj portugalského kolonialismu byly již od 15. století do značné míry ovlivněny a limitovány nepříznivými demografickými faktory. Počet obyvatel žijících na portugalském území v letech 1527-1530 je odhadován na 1,1 až 1,4 milionu (Carvalho Arroteia, 1984: 10). Tento nikterak vysoký počet obyvatel Portugalského království se projevil zejména v omezené možnosti Portugalců usazovat se na kolonizovaných územích (Klíma, 2000: 20). Pro koloniální správu bylo tedy nanejvýš žádoucí, aby se nově příchozí kolonizátoři promísili s původním obyvatelstvem a vytvořili tak kolonii lidské zázemí, jež ji nemohla evropská metropole vzhledem ke svým omezeným lidským zdrojům poskytnout. Pro Portugalce, jež byli ze své vlastní domoviny zvyklí žít v symbióze s arabsko-berberským a židovským populačním elementem, nepředstavoval styk s pří-

⁶ Portugalci začali jako první z evropských národů budovat své koloniální impérium již na počátku 15. století (dobyty Ceuty roku 1415), zároveň je jako poslední roku 1974 dekolonizovali.

slušníky odlišných kultur zásadní problém. Typickým rysem portugalské koloniální správy se stala „rasová přizpůsobivost a schopnost splynout s místními obyvateli zcela odlišných kultur a zvyků prostřednictvím fyzických a pokrevních svazků“ (Klíma, 2000: 23). Portugalští kolonizátoři se běžně ženili s domorodými ženami, plodili s nimi potomky a tímto způsobem přispívali k dosažení kýženého cíle – zvýšení portugalské přítomnosti na obsazených územích. Tento portugalský přístup ke kolonizovaným společnostem – označovaný jako míšení – je v ostrém kontrastu např. s praxí britských či nizozemských kolonizátorů, jejichž segregáční systém mezirasových kontaktů zajišťoval sociální i fyzický odstup mezi kolonizátory a kolonizovanými. Brit, Holanďan či Francouz představovali výkvět bílé rasy, jenž přináší domorodým společnostem civilizaci⁷, formuje je, ale zároveň stojí nad nimi (Ferro, 2007: 34-35). Ve 20. století se princip nadřazenosti kolonizátorského národa podepřený myšlenkami sociálního darwinismu samozřejmě prosadil také v portugalské koloniální správě, ale jeho zastánci se rekrutovali především z řad vojenských velitelů či koloniálních úředníků přicházejících z evropské metropole, nižší vrstvy obyvatelstva zůstávaly věrně rasové toleranci a rozvoji mezirasových vztahů (Klíma, 2000: 24).

Celkově je tedy možné konstatovat, že „výsledkem pětisetletého míšení ras prováděného Portugalci ve všech končinách jejich působení byl vznik nových multirasových a rasově smíšených národů (Brazilci, Kapverdáné, obyvatelé Ostrovů sv. Tomáše a Princova ostrova), vysoký počet míšenců různých stupňů ve všech koloniích, rychlé zakotvení Portugalci importovaných (a nepříliš náročných) kulturních a náboženských norem a vytvoření specifických luso-domorodých společenství v Angole, Mosambiku, Portugalské Indii a na Timoru. Portugalského elementu bylo vždy málo, a tak se nemohl prosadit tam, kde pobyt Evropanů limitovaly přírodní podmínky (Guinea) nebo kde byla převaha původního elementu drtivá (Macau)“ (Klíma, 2000: 24).

Na základě výše zmíněných principů a postupů došlo na územích pod portugalskou správou ke vzniku specifického společenství, jež významný brazilský antropolog a sociolog Gilberto Freyre označil jako společenství *lusotropické* (Němec, 2005: 1). Teorie lusotropikalismu, jejímž základem je tvrzení, že Portugalci během svých koloniálních výbojů v tropických oblastech v interakci s domorodými společnostmi vytvořili zcela nový typ společnosti – společnost lusotropickou – vyznačující se zejména rasovým

⁷ Pro takto chápané civilizační aktivity evropských mocností v zámořských koloniích se vžil označení břemeno bílého muže (Kosek, 2011: 136-138).

míšením, se stala jednou z opor portugalského kolonialismu v dobách Salazarovy autoritativní vlády (Pinto Costa, 2009: 145). O tom, že lusotropikalismus stále představuje živý a nosný koncept, svědčí založení Společenství zemí portugalského jazyka (*Comunidade dos Países da Língua Portuguesa* - CPLP), k němuž došlo na počátku 90. let minulého století právě na bázi myšlenek lusotropikalismu. CPLP, jež představuje mezinárodní organizaci sdružující portugalsky mluvící země – Angolu, Brazílii, Guinea-Bissau, Kapverdské ostrovy, Mosambik, Portugalsko, Svätý Tomáš a Princův ostrov a Východní Timor⁸, se ve svých aktivitách snaží rozvíjet vzájemné vztahy portugalsky mluvících zemí založené na demokratických principech a zároveň podporovat šíření vlivu portugalského jazyka ve světě.

I přes výše zmíněnou toleranci k mezirasovým vztahům a velmi flexibilní vztah k domorodým společnostem a jejich sociálním, kulturním a politickým specifikům nebylo neobvyklé, že se portugalská kolonizátoři chovali k domorodé populaci velmi tvrdě a krutě. Jan Klíma zmiňuje případy, kdy bylo násilné chování Portugalců vůči domorodcům pranýřováno dokonce nejvyšší církevní autoritou - papežem (Klíma, 2000: 23).

⁸ Kromě uvedených osmi lusofonních zemí disponujících plným členstvím v CPLP má tato mezinárodní organizace tři členy se statusem pozorovatele. Jedná se o Senegal, Rovnickovou Guineu a Mauricius (www.cplp.org/id-50.aspx, ověřeno 31.3.2012).

3. Předpoklady portugalské územní expanze

Územní expanze, jejímž důsledkem bylo vybudování portugalského světového koloniálního impéria rozkládajícího se na čtyřech kontinentech, souvisela s několika velmi významnými faktory. O jaké faktory se jedná, to je stále náplní vědeckého bádání. Někteří badatelé vyzdvihují různé jednotlivé momenty (ekonomické, ideologické, náboženské, technologické), které podle jejich názoru byly pro úspěšný rozvoj portugalské expanze zásadní, ale podle našeho názoru představuje tato expanze a následné budování koloniální říše velmi komplexní fenomén, jehož rozvoj a samotný vznik byl umožněn součinností několika zásadních faktorů, mezi nimiž je třeba zmínit především za 1. ideologii reconquisty a šíření křesťanství, za 2. rozvoj mořeplavby, za 3. krizi Janovské republiky a přesun jejích aktivit na atlantické pobřeží, za 4. výpravy za luxusním zbožím, za 5. papežskou revoluci a centralizaci společně s ekonomickým rozvojem Portugalska.

Společné působení výše zmíněných okolností vytvořilo předpoklady pro zahájení portugalské územní expanze. V následující části bakalářské práce budou jednotlivé okolnosti stručně nastíněny.

3.1 Ideologie reconquisty a šíření křesťanství

Jedním z klíčových faktorů, jež stály nejen u zrodu portugalské územní expanze, ale i samotné portugalské státnosti, byla ideologie šíření křesťanství a boje proti nevěřícím – tj. zejména muslimům, tzv. reconquisty. Právě během dobývání oblastí Iberského poloostrova nacházejících se pod muslimskou kontrolou se formovaly oba výše zmíněné fenomény. Cílem iberských křesťanských válečníků bylo dobytí území celého poloostrova, vyhnání muslimských sil a rechristianizace iberského prostoru, přičemž reconquistu a rechristianizaci je nutné chápat jako jevy vzájemně provázané.

Reconquista a šíření křesťanství, jak již bylo výše naznačeno, sehrály velmi podstatnou roli v budování portugalského národa. Jak uvádí Jan Klíma, „portugalský stát ukončením reconquisty o čtvrt tisíciletí dříve než sousední Kastilie ztratil mobilizační ideu, která mu dala vzniknout. Zapomenout na hrdinský boj by znamenalo oslabit

portugalský *raison d'être* až k zániku samostatnosti. Daleko přirozenější se pro Portugalsko jako sebevědomý národní stát jevílo naopak pokračovat ve svaté válce – ale už na území nepřítelů“ (Klíma, 2006a: 18), v muslimských oblastech severní Afriky.

Proces obecně označovaný jako reconquista křesťanských území byl na Pyrenejském poloostrově započat již v první polovině 8. století⁹, tedy relativně krátce po muslimské invazi z roku 711. Křesťanští bojovníci držící severní část poloostrova, kde vznikala nezávislá křesťanská království, postupně zatlačovali arabské a berberské jednotky směrem k jihu. Osvobozená území byla včleňována do dynamicky se rozvíjejících státních útvarů, jakými bylo Portugalské a Kastilské království. Reconquista portugalských území probíhala rychleji než dobývání území, jež připadla Kastilcům, resp. Španělsku¹⁰. Budoucí hlavní město Portugalska Lisabon dobyli Portugalci za pomoci anglických rytířů plavících se na křížovou výpravu do Svaté země roku 1147 (Binková, 2008b: 149). Území dnešního Portugalska bylo křesťanskými oddíly kompletně dobyt v první polovině 13. století¹¹, kastilská území byla definitivně získána roku 1492, kdy se do křesťanských rukou dostal poslední muslimský politický útvar nacházející se na poloostrově – Granadský emirát (Ženka, 2011: 5).

Portugalské obyvatelstvo, zejména rytířstvo sdružené v několika křesťanských bojovných řádech, jež během období reconquisty přivyklo bojovnému životu, se po pádu posledních muslimských oblastí na dnešním portugalském území soustředilo na podporu kastilské reconquisty. Zároveň však sílily hlasy vybízející portugalské bojovníky k boji proti muslimským nepřátelům také na africké půdě. Na pokračování války s muslimy apelovali tak představitelé církve, podle kterých bylo povinností křesťanských rytířů šířit víru a přispívat tak k rozvoji světového křesťanstva. Případný útok na severoafrické arabské a berberské pozice byl mnohými Portugalci zároveň vní-

⁹ První vítězství zaznamenaly křesťanské oddíly v bitvě u Covadongy v asturských horách. Přesná datace bitvy je vzhledem k malému množství historických pramenů velmi problematická. Simona Binková uvádí, že k bitvě došlo patrně v období mezi lety 718 – 722 (Binková, 2004: 17). Vzhledem k výše zmíněnému nedostatku dochovaných pramenů nabývá tato bitva spíše legendárních obrysů. I přes četné nejasnosti se však bitva u Covadongy stala velmi podstatnou součástí propagandy šířené křesťanskými bojovníky – byla jasným dokladem skutečnosti, že muslimská vojska jsou porazitelná (Chalupa, 2005: 46).

¹⁰ Portugalský stát se již v polovině 13. století z drtivé většiny rozkládal ve svých současných hranicích a na jeho území se tedy mohl začít formovat národ v moderním smyslu slova. Španělská území byla sjednocena až v závěru 15. století, přičemž vzhledem k velmi složité a rozdílné vnitřní struktuře jednotlivých částí španělského státu bylo velmi obtížné přejít k jeho centralizaci (Piknerová, 2011: 56). Tato skutečnost se projevuje do dnešních dní existencí katalánského, baskického či galicijského nacionalismu.

¹¹ Reconquista portugalského území byla zakončena roku 1249 dobytím posledních bašt muslimského odporu, jimiž byla města Faro, Porches, Silves a Albufeira (Oliveira Marques, 1998: 13).

mán jako vhodná příležitost vysloužit si povýšení do rytířského stavu a vylepšit tak své sociální postavení. Fenomémem, jenž na určitou dobu zbrdlil přípravy portugalské expanze do severní Afriky, se stala občanská válka v důsledku dynastické krize portugalské monarchie. V říjnu roku 1383 v Lisabonu zemřel portugalský král Fernando, jehož smrtí vymřel v mužské linii první portugalský královský rod – dynastie burgundská (Castro Brandão, 1995: 12). V následujícím mocenském střetu se o uprázdněný portugalský trůn střetli manžel Fernandovy dcery Beatriz Jan I. Kastilský, jehož vláda by zřejmě znamenala splnutí kastilské a portugalské koruny a ohrožení portugalské nezávislosti, a velmistr aviského rytířského řádu Jan, reprezentující zastávce portugalské samostatnosti. Jan společně s portugalskou stranou dokázal odolat kastilským invazím a roku 1385 v bitvě u Aljubarroty definitivně svého soka porazil. Jan byl následně prohlášen portugalským králem jako Jan I., zakladatel *aviské dynastie* (Binková, 2004: 28-29), jež je neodmyslitelně spjata s portugalskou územní expanzí.

Po zažehnutí nebezpečí ze strany Kastilie byly zahájeny přípravy vojenského tažení k severoafrickému pobřeží, jež bylo realizováno v létě roku 1415. Po úspěšném útoku Portugalci dobyli Ceutu – jeden z klíčových severoafrických přístavů a nezvratně nastartovali proces vedoucí k vytvoření zámořské koloniální říše.

Reconquista portugalského území a dobytí Ceuty může být bráno jako jakési pokračování křížových výprav. Portugalské vojenské a evangelizační aktivity byly zcela logicky velmi kladně přijímány v Římě. Papežové nabádali a vybízeli evropské panovníky a rytíře, aby svým portugalským soupeřům v jejich boji pomohli. Portugalci ovšem usilovali také o pomoc, jež měla přijít z Orientu. V boji proti muslimským protivníkům měl křesťanským válečníkům pomoci tajuplný kněz Jan¹² vládnoucí podle legendárních vyprávění křesťanské říši rozkládající se v Indii či východní Africe (Budil, 2003: 62). Společně s evropskými křesťany útočícími ze západu měla Janova vojska tlačící se z východu sevřít muslimy z obou stran a společně osvobodit křesťanská svatá místa a nastolit křesťanskou vládu nad oblastí rozkládající se mezi západoevropským pobřežím a Indií. Právě snaha kontaktovat asijské či východoafrické křesťany je někdy interpretována jako jeden z momentů, jež vedly k portugalské

¹² Velmi podrobně analyzuje tajuplnou postavu kněze Jana ve své publikaci *Zámořské objevy. Vasco da Gama a jeho svět* Jan Klíma (Klíma, 2006a: 26-27).

územní expanzi.

3.2 Rozvoj mořeplavby

Nástupním prostorem portugalské územní expanze se stal Atlantický oceán. Aby byli portugalští mořeplavci schopni křížovat jeho hladinu a objevovat nové námořní cesty, bylo třeba učinit řadu zásadních inovací v oblasti mořeplavby. Lodě užívané k objevným plavbám byly postupně vylepšovány a zdokonalovány, jejich výtlak a kapacitní možnosti byly zvyšovány. Jakýmsi symbolem portugalského námořnictva a objevných plaveb vůbec se stala karavela – plachetnice opatřená kombinací čtyřúhelníkových a trojúhelníkových latinských plachet, jež byla „schopná dosahovat značné rychlosti i vézt dostatek zásob pro dvacet až čtyřicet mužů posádky na několik týdnů“ (Binková, 2008a: 30). Snadno ovladatelná karavela díky své vysoké nástavbě na přídi mohla čelit vysokým oceánským vlnám (Budil, 2007: 213). Kromě karavel se využívaly také další typy lodí, z nichž některé byly vzhledem ke kapacitě svého nákladového prostoru vhodnější pro obchodní plavby, jiné byly lépe využitelné při vojenských výpravách (Contente Domingues, 1999: 218-229).

V souvislosti s potřebou mořeplavby na otevřeném moři byl opuštěn tradiční styl plavby při pobřeží – tzv. kabotáž, jež vyhovoval středomořským podmínkám, ale pro účely plavby na otevřeném oceánu byl zcela nepoužitelný. Mořeplavci se nově pouštěli na otevřené moře, kde nebylo možné orientovat se podle tvaru pobřeží, ale bylo nutné využívat sofistikovanější způsoby námořní orientace. Na základě pozorování nebeských těles došlo k rozvoji astronomické navigace (Oliveira Marques, 1998: 191), jež však byla do určité míry závislá na příznivých povětrnostních podmínkách. K nezbytnému technickému vybavení posádek portugalských lodí během 15. století přibyl kvadrant a astroláb. S pomocí těchto přístrojů bylo možné změřit výšku nebeských těles a stanovit zeměpisnou šířku (Binková, 2008a: 32-33), pro jejíž výpočet bylo nutné stanovit hodnotu tzv. sluneční deklinace, jež je pro každý den v roce odlišná. Hodnoty sluneční deklinace byly určovány podle tzv. slunečních tabulek, jejichž tradice sahá až do 13. století, kdy je nechal sestavovat kastilský král Alfons X. Moudrý (Oliveira Marques, 1998: 193).

Předpokladem úspěšné mořeplavby byl také rozvoj kartografie. Mořeplavci ke své

orientaci potřebovali stále přesnější a kvalitnější mapy, jež díky vysoké koncentraci předních evropských kartografů na portugalském dvoře skutečně získávali. Inácio Guerreiro zmiňuje přítomnost italských kartografů Pedra Rosselliho, Graziosa Benincasy, Cristofora Soliga, mallorského rodáka Gabriela Valsecy nebo Němce Henrica Martella, kteří na základě informací z portugalských plaveb zhotovovali stále podrobnější mapy, jež byly dále využívány během pokračující portugalské expanze (Guerreiro, 1999: 243-245). Kromě námořních a tzv. portolánových¹³ map (portugalsky *portolano*) vznikaly také velmi přesné popisy námořních tras (portugalsky *roteiro*) (Klíma, 2007b: 107).

Rozvoj portugalské mořeplavby získal také svou instituciální podobu. Ve městě Vila do Infante de Sagres, ležícím na jihu Portugalska, kolem sebe soustředil infant Jindřich, třetí syn portugalského krále Jana I., přední odborníky v oblasti matematiky, astrologie, kartografie a mořeplavby. Tento mozkový trust společně vyhodnocoval nové zeměpisné a námořní poznatky a vyvíjel metody určování polohy na moři. V Sagres byla vybudována rozsáhlá knihovna a astronomická observatoř (Budil, 2007: 213). Ať již v Sagres vznikla námořní škola, jejíž existence je dnes některými historiky negována (Binková, 2008a: 37-38), či nikoliv, samotná existence seskupení výše zmíněných odborníků kolem osoby infanta Jindřicha je nezpochybnitelná a její příspěvek k rozvoji portugalské územní expanze značný.

S růstem znalostí a dovedností v oblasti mořeplavby také samozřejmě narůstaly nároky, jež byly kladeny na kapitány a členy posádky jednotlivých lodí. Například kormidelníci museli projít školením, na jehož konci skládali zkoušky (Binková, 2008a: 33). Pouze schopní a dovednostmi a znalostmi vybavení mořeplavci byli schopni přispět k úspěšné expanzi.

3.3 Krize Janovské republiky a přesun jejích obchodních aktivit

Důležitou skutečností, jež velmi zásadně ovlivnila portugalskou územní expanzi, byl přesun obchodních a finančních aktivit obyvatel italského Janova na atlantické pobřeží. Janovská republika již od 13. století budovala své středomořské námořní panství, k němuž postupně přičlenila také Černé moře, kde pomocí svých kolonií

¹³V portolánových mapách byly velmi přesně zakresleny přístavy a mořská pobřeží.

Kaffa a Tana kontrolovala obchod s jihoruskými oblastmi (Procacci, 1997: 65). Dlouhodobým soupeřem Janovanů ve střetu o dominanci v oblasti středomořského obchodu s orientálním zbožím byly Benátky, které postupně dokázaly tento obchod ovládnout a stát se dominantní silou v oblasti východního Středomoří. Velkou ranou pro janovské obchodní aktivity v černomořské oblasti bylo především dobytí Konstantinopole Turky roku 1453, které de facto znamenalo odříznutí janovských černomořských kolonií od ligurské metropole (Procacci, 1997: 67). Janovská reakce na tento nepříznivý vývoj spočívala v zaměření se na případnou expanzi západním směrem, jež by Janovanům pomohla vymanit se z benátského vlivu. Byli to pravděpodobně právě Janované, kdo jako první přišel s myšlenkou přímého námořního spojení Evropy s Indií (Binková, 2008a: 24). Vhodným prostorem, odkud byl tento záměr realizovatelný, bylo Portugalské království nacházející se na samém západním okraji evropského kontinentu. Pronikání Janovanů do portugalské společnosti lze pozorovat již na počátku 14. století. Dokladem vlivu, jenž janovský element v Portugalsku postupem času získal, budiž skutečnost, že roku 1317 portugalský král Dinis jmenoval janovského rodáka Emmanuela Pessagna¹⁴ admirálem královského loďstva (Binková, 2008a: 24). Janovští mořeplavci v portugalských službách stáli u samotného počátku objevných plaveb¹⁵ – bratři Vivaldiové se roku 1291 neúspěšně pokusili obeplout Afriku (Budil, 2007: 212), Lanzarotto Malocello doplul ve 40. letech 14. století ke Kanárským ostrovům, Bartolomeu Perestrelo se stal na počátku 30. let 15. století prvním kapitánem ostrova Porto Santo nacházejícího se severovýchodně od Madeiry (Klíma, 2011: 16).

Zkušenosti s mořeplavbou a vlastní služba v portugalském loďstvu nebyli tím jediným, čím Janované přispěli k portugalské územní expanzi. Velmi podstatné byly také finance, jež byli janovští obchodníci a zejména bankéři ochotni investovat do rozvíjející se mořeplavby. „Různé formy půjček, bankovních úvěrů a pojištění umožnily rozvoj námořních plaveb už v době, kdy tyto podniky byly ještě málo nebo zřídka výnosné“ (Binková, 2008a: 27).

¹⁴ Pessagnovo jméno je většinou v odborné literatuře uváděno ve své portugalizované podobě Manuel Pessanha.

¹⁵ Janovan Kryštof Kolumbus také nejdříve usiloval o portugalskou podporu pro své plavby do Indie západní cestou. Po zamítavém stanovisku portugalského krále Jana II. se pak Kolumbus obrátil na španělský královský pár Isabelu Kastilskou a Ferdinanda Aragonského, jejichž podporu získal (Ferro, 2007: 39; Polišínský – Barteček, 2002: 59).

3.4 Výpravy za luxusním zbožím

V kontextu rozmachu objevných plaveb v období 15. století bývá velmi často zmiňována snaha Portugalců získat přímé spojení s Indií, jež by zajistilo dodávky žádaného luxusního zboží – koření, zlata a drahokamů – do Evropy (Kandert, 1984: 11). Důvodem k hledání tohoto přímého spojení byla skutečnost, že poptávané indické zboží se do Evropy dostávalo především prostřednictvím arabských překupníků a benátských obchodníků, což ho samozřejmě velmi výrazně prodražovalo. Celá situace se ještě více zkomplikovala v polovině 15. století, kdy osmanští Turci definitivně ovládli oblast východního Středomoří¹⁶ a obchodní cesty vedoucí do Orientu prakticky zablokovali (Daněk, 2000: 3). Díky snaze o nalezení cesty do Indie Portugalci dopluli k břehům západní Afriky, odkud postupně pokračovali v systematickém prozkoumávání Guinejského zálivu a jihozápadního pobřeží Afriky. Po obeplutí mysu Dobré naděje roku 1488 portugalští mořeplavci dosáhli také východoafrických břehů a Indického oceánu (Bernecker – Pietschmann, 2008: 32). Cesta do Asie¹⁷ byla objevena, zmapována a po zajištění strategických pozic po ní do Evropy na palubě portugalských karavel proudilo ono poptávané cenné zboží – indické a čínské látky, drahokamy a exotické koření – skořice z Cejlonu, hřebíček z Moluk, muškát z Banských ostrovů, santalové dřevo z Timoru, kafr z Bornea či pepř ze Sumatry a Jávy (Binková, 2008a: 52; Klíma, 2006a: 57-58).

Kromě drahých kamenů a koření bylo obchodním cílem Portugalců také získání zlata, jehož byl v Evropě nedostatek¹⁸. Lokalitou, kde se velmi intenzivně začal rozvíjet obchod se zlatem, se stalo zejména dnešní senegalské pobřeží a oblast Guinejského zálivu (Pakenham, 1991: 16-17), odkud pravidelně odplouvaly karavely naložené zlatem určeným pro evropský trh.

Dalším velmi významným obchodním artiklem, jenž také přitahoval pozornost portugalských obchodníků a kolonizátorů, byli otroci získávaní především v pobřežních

¹⁶ V této souvislosti je zmiňováno především dobytí Konstantinopole Turky roku 1453 (Veselý, 2007: 74).

¹⁷ V portugalské odborné literatuře se hovoří o tzv. *Carreira da Índia* či *Rota do Cabo* (Binková, 2008a: 48).

¹⁸ Sama portugalská koruna musela roku 1385 zastavit z důvodu nedostatku zlata ražbu zlatých mincí (Klíma, 2007b: 107).

oblastech subsaharské Afriky. Otrokářství a zisk z něho plynoucí bývá někdy dokonce vysvětlováno jako hlavní motivace portugalského koloniálního úsilí¹⁹. Pro Portugalce sice představovalo otrokářství velmi výnosnou obchodní aktivitu, ale redukce budování portugalského koloniálního panství na obchod s otroky je minimálně poněkud zavádějící. Obecně lze konstatovat, že Portugalci se v jednotlivých afrických oblastech napojili na již existující obchod s otroky, kterého se účastnili zejména arabští obchodníci v součinnosti s náčelníky některých afrických kmenů, pro něž představovaly útočné války vedené za účelem získání zajatců, jež bude možné prodat do otroctví, hlavní zdroj příjmů (Naxera, 2011: 84). Podle některých odhadů byl obchod s otroky realizovaný Araby stejně rozsáhlý jako obchod s otroky řízený Evropany (Kvácá, 2010: 294).

3.5 Papežská revoluce, centralizace a ekonomický rozvoj Portugalska

Papežská revoluce představuje velmi podstatnou dějinnou událost, jež je často v kontextu rozvoje západoevropského prostoru v období pozdního středověku a počátku novověku opomíjena. Pojmem papežská revoluce je označována reakce katolické církve na krizi, v níž se nacházela evropská středověká společnost. Feudální Evropa, rozdrobená do velkého množství politických útvarů, trpěla politickým, duchovním i sociálním rozvratem. Impulz ke změně vyslal papež Řehoř VII. svým důrazem na „primát „duchovní“, tj. církevní moci nad mocí světskou“ (Saraiva, 1972: 27). Církev se měla obrodit a následně měly její příklad následovat i evropské křesťanské státy. Velkým přínosem papežské revoluce byl důraz na právo a právní řešení sporů. Právě během tohoto období vzniklo kanonické právo propojující některé aspekty římského práva s křesťanskou morálkou. Z církevního popudu byly také zakládány univerzity, na jejichž půdě byly znovuobjeveny a rozvíjeny některé vědecké poznatky antiky. Výše zmíněné změny vyvolaly trvalé a hluboké civilizační důsledky. „Evropské státy té doby si vzaly za vzor papežskou monarchii. Mohly zahájit dlouhotrvající zápas proti feudálům, jenž byl nakonec vítězný. Také ony započaly s vydáváním zákonů (zpočátku opatrně), s centralizací administrativy, vybíráním daní, jež byly doopravdy státní a nikoliv feudální“ (Nemo, 2011: 42). Philippe Nemo dále uvádí, že „Evropa měla prostřednictvím této renesance států dle antického vzoru, ale v novém křesťanském

¹⁹ Činila tak např. československá marxistická afrikanistická historiografie (srov. Lacina a kol., 1987: 46-47)

duchu, obdivuhodně pokročit. Mezi 11. a 13. stoletím došlo k velkému demografickému, městskému, ekonomickému, geopolitickému růstu. Je to skutečně v tomto okamžiku, kdy se Evropa začíná odpoutávat od ostatních civilizací – od islámu, Číny, Indie... – jež se jí až do té doby vyrovnaly, nebo ji dokonce předčily. Tuto epochu poznamenává značná geopolitická expanze římského křesťanství na úkor islámu nebo pohanství: dobře známými etapami této expanze jsou rekonkvista, křížové výpravy“ (Nemo, 2011: 42).

V kontextu ozdravných myšlenek šířených katolickou církví se rozvíjel portugalský stát. Již během počáteční fáze formování Portugalského království usilovali jednotliví panovníci o centralizaci politické moci a kontrolu nad hospodářským životem monarchie. V tomto svém úsilí naráželi na výsady kléru, aristokracie a měst (Saraiva, 1972: 27), jež nutně vedly k mocenským konfliktům probíhajícím s různou intenzitou zejména během 13. a 14. století. Situace se změnila po nástupu aviské dynastie na portugalský trůn. Král Jan I. se úspěšně pokusil centralizovat moc a vytvořit protiváhu šlechtě tím, že rozdělával majetek, tituly a hodnosti vlastním dětem (Binková, 2004: 30). Pod kontrolu královské rodiny se tak dostaly obrovské majetky, jež byly například v držení jednotlivých rytířských řádů operujících na portugalském území. Právě tyto zdroje pak posloužily jako základ pro financování námořních výprav.

Z ekonomického hlediska lze konstatovat, že Portugalsko dokázalo velmi dobře využívat své polohy na západním okraji evropské pevniny poblíž námořní trasy spojující Středomoří se severozápadní Evropou. Portugalské přístavy se staly jedním z center evropského obchodu, přičemž díky této obchodní činnosti došlo ke vzniku relativně silné vrstvy obchodního měšťanstva, jež samozřejmě podporovala korunu v jejích aktivitách vedoucích k nárůstu zámořského obchodu, jehož prostřednictvím proudilo do portugalských přístavů velké bohatství (Oliveira, 1999a: 45-47). Kromě obchodu se na portugalském území úspěšně rozvíjelo zemědělství, jehož typické produkty (olivový olej, víno, med) byly určeny k exportu, za nějž země získávala zejména obilí a textil (Saraiva, 1972: 27). Velmi podstatnou oblastí portugalského hospodářství bylo také rybářství, jež mělo vzhledem k přímořské poloze Portugalska v zemi dlouhou tradici. V neposlední řadě došlo na základě rozvoje mořeplavby k výraznému nárůstu výroby lodí v portugalských loděnicích.

V souhrnu lze konstatovat, že na počátku své územní expanze představovalo Portu-

galsko politicky centralizovaný a ekonomicky relativně prosperující stát, připravený vojensky hájit a šířit křesťanské ideály a zároveň rozvíjet výnosný zámořský obchod s Afrikou a Indií. Za tímto účelem bylo vybudováno kvalitní námořnictvo využívající nejmodernějších poznatků v oblasti navigace a kartografie, jehož pomocí Portugalci postupně kolonizovali části afrického, amerického a asijského kontinentu a vybudovali své koloniální impérium.

4. Portugalská územní expanze

Mezi lety 1415 a 1974 vybudovali Portugalci zámořskou koloniální říši rozkládající se na čtyřech kontinentech. Prvním cílem portugalských výbojů se stala Afrika ležící v bezprostřední blízkosti Iberského poloostrova. Během 15. století Portugalci zmapovali její západní i východní část a navázali čilé obchodní vztahy s africkými kmeny. Na přelomu 15. a 16. století pak došlo ke dvěma přelomovým událostem. Nejprve Vasco da Gama roku 1497 doplul do Indie, vysněného cíle portugalských obchodníků, a o tři roky později Pedro Álvares Cabral objevil pro Portugalsko budoucí Brazílii. Oba tyto epochální úspěchy katapultovaly Portugalsko do pozice jedné z nevlivnějších mocností novověku.

4.1 Portugalská územní expanze v 15. století

Období 15. století představuje počátek portugalské zámořské expanze, kterou můžeme rozdělit do tří směrů či vln. První směr portugalské expanze byl zaměřen do severní Afriky a v podstatě znamenal přenesení iberské reconquisty na africkou půdu. V průběhu 15. století se Portugalcům podařilo vybudovat si v Maroku solidní základnu pro svou další územní expanzi a navázat velmi významné obchodní kontakty v rámci transsaharského obchodu.

Druhá vlna portugalské expanze v 15. století zasáhla zejména atlantické ostrovy situované v blízkosti západního pobřeží Afriky. Od roku 1419 tak byla postupně kolonizována Madeira a Porto Santo, následovaly Azory, Kapverdské ostrovy a několik ostrovů v oblasti Guinejského zálivu. Všechna výše zmíněná souostroví či ostrovy se měly stát jakýmsi oporami portugalského úsilí během objevných a obchodních plaveb, neboť právě na těchto strategicky položených místech mohly posádky lodí doplnit své zásoby základních potravin. Zároveň se ostrovy stávaly místem určitých obchodních aktivit a sloužily také jako jakási překladiště zboží.

Třetí oblastí, kam směřovala portugalská územní expanze, se stalo západoafrické pobřeží v celé své délce²⁰. S postupem objevných plaveb podél afrického pobřeží,

²⁰ Pod tímto poněkud vágním geografickým vymezením rozumíme oblast od Zeleného mysu až po jihoafrický

jejichž primárním cílem bylo nalezení cesty do Indie, se rozšiřovala oblast pobřeží západní Afriky, jež byla Portugalci kontrolována. Na některých významných a strategicky položených místech byly vystavěny vojenské základny či pevnosti, často byly na pobřeží budovány také obchodní faktorie, které měly sloužit jako centrum směny zboží mezi Portugalci a Afričany.

Podle většiny badatelů zabývajících se portugalskými dějinami je symbolickým východním bodem portugalské územní expanze dobytí severoafrického přístavu Ceuta, k němuž došlo roku 1415 (Dias Farinha, 1999: 3). Jak uvádí přední iberoamerikanistka Simona Binková, někteří odborníci se domnívají, že za počátek portugalských aktivit v oblasti námořních plaveb a územní expanze vedoucí k vybudování koloniální říše lze považovat již postupné objevování Kanárských ostrovů, ke kterému došlo v letech 1341 a 1342 a jehož se účastnili kromě Portugalců také Kastilci, Florentinové a Janovští. Vzhledem ke skutečnosti, že Kanárské ostrovy byly papežem Klimentem VI. roku 1344 přiřknuty Kastilii²¹ (Binková, 2008a: 24), je velmi problematické označit plavby ke Kanárským ostrovům za počátek územní expanze portugalského státu, spíše se jedná o jakýsi prolog portugalské námořní expanze.

Jak již bylo výše zmíněno, prvním nesporným cílem portugalských zámořských výbojů se stalo marocké území nacházející se pod muslimskou nadvládou. Portugalská koruna si od dobytí severoafrických území slibovala kromě zvýšení bezpečnosti vlastního území obsazením tradičních základů muslimských pirátů, kteří ohrožovali jihoportugalské pobřeží (Klíma, 2000: 21), také možnost pokračovat v boji proti muslimům a šířit křesťanskou víru. V neposlední řadě byla velkou motivací také válečná kořist nacházející se v marockých městech.

Po dobytí Ceuty museli Portugalci zvážit svůj další postup na severoafrickém území, které se nacházelo pod muslimskou kontrolou. Proti sobě se postavili stoupenci pokračování v bojových akcích a dobývání muslimského území a jejich odpůrci pochybující o možnosti dlouhodobého úspěchu portugalských výbojů na území dnešního Maroka. Nakonec svou představu prosadili přívrženci bojovnější varianty, což

mys Dobré naděje.

²¹ Spory mezi Portugalskem a Kastilií o nárok na držení Kanárských ostrovů trvaly až do roku 1480, kdy se Portugalci na základě smlouvy z Alcáçovasu svého nároku na toto atlantické souostroví vzdali. Smlouva z Alcáçovasu dále potvrdila portugalský nárok na Guineu (jež můžeme chápat jako exkluzivu na dobývání Afriky), Azorské ostrovy, Madeiru, Kapverdské ostrovy a právo na dobytí marockého království Fez. Kastilská koruna získala kromě nároku na Kanárské ostrovy také právo na dobytí emirátu Granada (Klíma, 2007b: 145).

v důsledku znamenalo přípravu nového vojenského tažení proti muslimským silám. Cílem výboje, k němuž došlo v září 1437, se stal významný severoafrický přístav Tânger (Castro Brandão, 1995: 25). Portugalský útok na toto opevněné severoafrické město byl muslimskými silami odražen a pro portugalské síly se stal katastrofou, neboť do zajetí padl i královský infant Fernando, který v muslimském zajetí našel smrt. I přes tuto porážku Portugalci na své severoafrické ambice nerezignovali a postupně pokračovali v dobývání dalších muslimských území. Roku 1458 dobyla portugalská vojska přístav Alcácer Ceguer, po němž následovalo několik dalších neúspěšných pokusů o dobytí Tângeru, které proběhly mezi lety 1463-1464 (Oliveira Marques, 1998: 275-279). Výrazným mezníkem z hlediska portugalských aktivit v severní Africe se stal rok 1471, kdy došlo k dobytí a obsazení významných marockých měst Arzily, Laraše a Anafé (dnešní Casablanca). Zároveň byl roku 1471 konečně dobyt Tânger, jehož obsazení bylo klíčové pro „vytvoření rozsáhlejšího územního záboru, který by byl z ekonomického hlediska daleko výhodnější, neboť portugalské državy by nebyly tak závislé na dodávkách potravin a materiálu z Evropy, jak tomu bylo doposud“ (Staněk, 2009: 37). Portugalcům se tak podařilo vytvořit základ své marocké domény, kterou chápali jako „integrální součást svého státu, jakési prodloužení neautonomního království Algarve“ (Staněk, 2009: 38). O tom, jaký význam přikládali Portugalci držbě severoafrických území, nejlépe svědčí skutečnost, že portugalský král byl po dobytí marockých oblastí titulován král „Portugalska, Algarve a zámořského Algarve“ (Binková, 2004: 33).

Kromě vojenských úspěchů se Portugalcům na marockých územích podařilo také stabilizovat a rozvinout obchodní aktivity. Severoafrické oblasti, jež se ocitly pod portugalskou kontrolou, byly přímo napojeny na transsaharské obchodní trasy, po kterých na sever kontinentu proudilo subsaharské zlato, slonovina a černí otroci. Toto zboží pak bylo směňováno za textilie, koně či obilí, které Portugalci získávali od Berberů (Staněk, 2009: 38).

Na počátku 15. století byla Portugalskem kromě severoafrického pobřeží postupně obsazována také jednotlivá strategicky položená souostroví ležící v Atlantickém oceánu, která měla vzhledem ke své velmi výhodné poloze na vznikajících transatlantických trasách v budoucnu sloužit jako místa, kde bylo možné doplnit zásoby před vyplutím na oceán. Zároveň se jednalo o neobydlená území (Hart, 2003: 14-15),

kde na základě portugalské kolonizace vznikla nová a do značné míry specifická lusofonní společenství.

Roku 1419 byla Portugalci zabrána Madeira společně se sousedním ostrovem Porto Santo. V relativně krátkém časovém období byly oba ostrovy kolonizovány a mohly se tak stát základnou pro další portugalské zámořské výpravy a výboje (Castro Brandão, 1995: 29). Kromě strategické polohy souostroví je nutné zmínit skutečnost, že zejména Madeira se zároveň stala velmi významnou oblastí zemědělské produkce, neboť právě na tomto ostrově došlo díky vhodným klimatickým podmínkám k rozvoji pěstování cukrové třtiny, jež byla následně dopravována na evropský trh. Kromě cukrové třtiny se na Madeiře dařilo také obilovinám a vinné révě (Oliveira, 1999b: 283-285).

V podstatě v zápětí po obsazení Madeiry se Portugalcům podařilo získat další výhodně položená a strategicky cenná území. Jednalo se Azory, které byly objeveny roku 1427 Diogem de Silves (Oliveira Marques, 2001a: 93-94), přičemž samotná kolonizace souostroví probíhala od roku 1439, kdy byly na Azory vyslány lodě s kolonisty a domácími zvířaty. Stejně jako Madeira i Azory se staly jednou z významných zemědělských oblastí, kde bylo pěstováno především obilí a cukrová třtina, ale nedařilo se zde vinné révě, neboť, jak zmiňuje Aurélio de Oliveira, víno na ostrovech vypěstované dosahovalo nízké kvality (Oliveira, 1999b: 295).

S postupem objevných plaveb směrem na jih podél afrického pobřeží se Portugalci přiblížili k dalšímu strategicky položenému souostroví, které bylo nazváno podle blízko ležícího pevninského Zeleného mysu (portugalsky *Cabo verde*) Kapverdské ostrovy. Toto souostroví bylo objeveno roku 1460 během námořní výpravy Dioga Gomeše a janovského kapitána v portugalských službách Antonia da Noli (Castro Brandão, 1995: 38). Velmi záhy po svém objevení byly jednotlivé součásti doposud neobydleného souostroví kolonizovány a osídlovány, přičemž i v případě Kapverdských ostrovů bylo primárním portugalským cílem vybudovat námořní základnu, na níž by mohly lodní posádky doplnit zásoby a pokračovat dále ve své cestě. Kapverdské ostrovy se zřejmě staly prvním místem, kde došlo ke vzniku výše zmíněného lusotropického společenství. Bílí Portugalci se mísili s černošskou populací, kterou tvořili především otroci dováženi na Kapverdy z pevninské Afriky (Oliveira, 1999b: 300).

Také v oblasti Guinejského zálivu si dokázali Portugalci vybudovat zázemí, když

obsadili a osídlili několik ostrovů, které nazvali Svatý Tomáš, Princův ostrov, Ano Bom a Fernão Pó. Tyto ostrovy byly patrně objeveny Pêrem Escobarem v letech 1471 a 1472 (Castro Brandão, 1995: 42). Osídlování bylo zahájeno roku 1493 rozhodnutím krále Jana II., na jehož základě byli na ostrovy v Guinejském zálivu posíláni židé a tzv. noví křesťané²². Evropská populace však byla v důsledku tropických klimatických podmínek a nemocí decimována. Populacím guinejských ostrovů tak dominoval černošský element (Oliveira, 1999b: 303), jenž se stal hlavní pracovní silou ostrovního zemědělství. Na ostrovech byla pěstována především velmi kvalitní cukrová třtina. Po objevení Brazílie hrály ostrovy v Guinejském zálivu nacházející se na námořní trase spojující portugalské územní zábory v Africe a Americe také roli překladiště zboží a otroků směřujících na americký trh.

V podstatě paralelně s portugalskými výboji v severní Africe a oblasti atlantických ostrovů probíhalo objevování západoafrického pobřeží, na němž byly budovány opěrné body v podobě vojenských pevností či obchodních faktorií. Velmi zjednodušeně lze říci, že v průběhu let 1415-1488 Portugalci postupně objevili celé západoafrické pobřeží, přičemž výprava Vasca da Gamy směřující do Indie roku 1497 znamenala rozšíření portugalských objevitelských a obchodních aktivit také do oblasti východní Afriky.

Prvním opěrným bodem, který Portugalci vybuodovali na západoafrickém pobřeží, se stala obchodní stanice Arguim ležící na mauritánském pobřeží. Stavba této faktorie trvala mezi lety 1445-1449 (Castro Brandão, 1995: 32). V následujícím desetiletí se pak portugalský vliv rozšířil na guinejské pobřeží, kde roku 1456 mořeplavec Diogo Gomes lokalizoval některé z ostrovů Bijagós a řeku Geba v dnešní Guiné-Bissau (Oliveira Marques, 1998: 78-79). Roku 1460 dosáhl Pedro da Sintra pobřeží Sierra Leone (Russell-Wood, 1998: 20), o deset let později Soeiro da Costa doplul k pobřeží dnešní Ghany a Portugalci se tak dostali do Guinejského zálivu, kde objevili a nazvali pobřeží Slonoviny, Pepřonosné, Zlaté a Otročí. Hlavním opěrným bodem v oblasti se stala obchodní stanice a vojenská pevnost pojmenovaná São Jorge da Mina, vybudovaná v letech 1482-1483 (Binková, 2008a: 43). Počátek 80. let 15. století se nesl ve znamení portugalských průzkumů v oblasti Konga a Angoly, které vedl Diogo Cão. Plodem portugalských aktivit v oblasti Konga bylo navázání diplomatických vztahů

²² Pojem noví křesťané (portugalsky *crístão-novo*) byl v Portugalsku ožíván pro označení původem židovských či muslimských konvertitů ke křesťanství.

mezi vládcem konžského státu a Portugalskem. Na základě smlouvy mezi oběma královstvími byli do Konga posláni františkáni, kteří se měli pokusit o evangelizaci této africké země. Společně s duchovními do Konga roku 1491 dorazili také řemeslníci, kteří zahájili výstavbu kamenných stavení ve městě Mbanza Kongo, jež bylo přejmenováno na São Salvador (Ansprenger, 2010: 43-44). Velmi krátce po stabilizaci oblasti se Portugalci zapojili do obchodu s otroky, kteří byli z Konga odvázeni na ostrov Svatého Tomáše, kde se stali hlavním pracovní silou na plantážích cukrové třtiny. V letech 1486-1488 se portugalští mořeplavci pohybovali podél pobřeží dnešní Namibie a Jihoafrické republiky, přičemž na pobřeží byly vztyčovány tzv. *padrões* (sg. *padrão*) neboli kamenné sloupy s portugalským královským znakem a křížem na vrchu.

Zcela zásadní význam měla již zmiňovaná výprava Vasca da Gamy, jejímž cílem bylo obeplutí jižního cípu Afriky a následné doplutí do Indie. Právě během této epochální plavby se Portugalci začali seznamovat s jihovýchodním a východním pobřežím Afriky. Počátkem roku 1498 portugalské lodě pluly podél mosambického pobřeží a přistály u Mombasy (Castro Brandão, 1995: 61).

Stranou naší pozornosti by neměly stát ani portugalské aktivity směřující do afrického vnitrozemí, jejichž cílem bylo navázání kontaktu s výše zmiňovanou zemí kněze Jana a mapování případné cesty do Indie. Mezi tento typ objevných výprav lze zajisté zařadit především cestu Afonsa de Paivy a Pêra de Covilhã, kteří se vydali skrz Středomoří do Etiopie a Indie. Na základě údajů, které měli de Paiva a Covilhã v Africe a Asii shromažďovat, měl být připraven konečný plán portugalské výpravy do Indie (Fernandes Costa, 1979: 24). Kromě této dvojice můžeme zmínit ještě Mema Rodriguese a Pedra de Astoniga proniknuvší mezi západoafrický kmen Fulbů či Pêra de Évora e Gonçala Eanese, kteří se pohybovali v oblasti Nigeru a nejspíše navštívili Timbuktu (Binková, 2008a: 45).

4.2 Portugalsko-kastilská jednání o dělení světa

Má-li být výčet portugalských objevitelských aktivit kompletní v 15. století, musíme se také zmínit o dokumentech, které představovaly jakýsi právní rámec portugalské zámořské expanze. Jednalo se o smlouvy, které byly uzavřeny mezi Portugal-

skem a Kastilií mezi lety 1479/1480 a 1494. První z těchto významných smluv byla sepsána roku 1479 a schválena o rok později. Jedná se o tzv. smlouvu z Alcáçovasu, na jejímž základě Portugalsko uznalo kastilský zábor Kanárských ostrovů a vzdalo se nároků na kastilský trůn. Na oplátku Portugalci uhájili právo na průzkum afrického pobřeží a cestu do Indie jižní cestou. Na základě textu smlouvy mělo Portugalsko právo nárokovat veškeré objevy nacházející se na jih od mysu Bojador (Binková, 2008a: 44). Je však nutné konstatovat, že články smlouvy garantující Portugalsku exkluzivitu při pohybu kolem západoafrického pobřeží byly Kastilci relativně často porušovány. Na tento fakt reagoval portugalský král Jan II. vysláním několika trestných výprav proti kastilským lodím operujícím v blízkosti pobřeží západní Afriky (Fernandes Costa, 1979: 13).

Kastilská objevitelská aktivita z počátku 90. let 15. století, jež vyústila roku 1492 v Kolumbovu výpravu a objevení Antil, vyvolala na portugalské straně požadavek na zahájení dalšího kola diplomatických jednání ohledně rozdělení sfér vlivu v Atlantickém oceánu mezi oběma soupeřícími iberskými monarchiemi. Klíčovým dokumentem z hlediska rozdělení sfér vlivu mezi Portugalci a Kastilci se stala tzv. smlouva z Tordesillas, kterou zástupci obou království sepsali roku 1494. Na základě této smlouvy byly vymezeny zóny vlivu mezi Kastilií a Portugalskem, přičemž linie oddělující portugalská a kastilská území probíhala Atlantickým oceánem ve vzdálenosti 370 mil od nejzápadnějšího z Kapverdských ostrovů (Oliveira Marques, 1998: 128). Portugalci trvali na této vzdálenosti a právě na základě výše zmíněných parametrů tohoto rozdělení Atlantiku získali nárok na východní část jižní Ameriky, kde založili svou kolonii nazvanou podle tzv. brazilového dřeva Brazílie. Lze se jen domnívat, zda Portugalci o existenci Brazílie věděli a před svými konkurenty tento svůj objev tajili až do chvíle, kdy na něj měli nesporný nárok na základě uzavřených dohod (Binková, 2008a: 47).

Spory mezi Portugalskem a Kastilií ohledně námořních cest a sfér vlivu v Asii vyústily v požadavek uzavření smlouvy, která by doplnila smlouvu z Tordesillas. V dubnu roku 1529 byla mezi Kastilci a Portugalci uzavřena smlouva ze Zaragozy, která upravovala spornou a problematickou hranici mezi portugalskou a kastilskou sférou vlivu v Asii. Podle textu smlouvy ze Zaragozy připadlo Portugalsku souostroví Moluky a Kastilie získala Filipíny (Binková, 2008a: 57).

4.3 Portugalská územní expanze v 16. století

Počátek 16. století lze z hlediska portugalské územní expanze označit za jakýsi zlatý věk, neboť Portugalcům se podařilo zahájit budování své koloniální říše v Asii a v Americe. Během několika prvních desetiletí 16. století Portugalci prozkoumali a zmapovali rozsáhlé oblasti Asie. Nejdříve svou pozornost zaměřili na Indii a její bezprostřední okolí se zvláštním důrazem na kontrolu strategických území, která zaručovala bezpečnou plavbu Indickým oceánem. Od druhé dekády 16. století pak Portugalci v rámci svých cest za kořením navštěvovali také ty části Asie, které leží na východ od Indie. Postupně tak dopluli k dnešní Indonésii, Thajsku, Číně a Japonsku. Vzhledem k drtivé převaze původního obyvatelstva nad Portugalci však nemohla být tato území přímo kolonizována, ale stávala se příhodnými zónami pro budování obchodních faktorii. Obchodní aktivity však nebyly tím jediným, co Portugalce do jiho-východní či východní Asie přivádělo. Kromě jiného je nutné zmínit také úsilí o evangelizaci asijských národů.

Roku 1500, jak již bylo výše zmíněno, byla objevena Brazílie, jež se stala dalším ohniskem portugalské územní expanze, ačkoliv počáteční prognózy nepředpovídaly velké ekonomické využití amerických území. V průběhu 16. století byla Brazílie postupně obsazována a kolonizována, přičemž stále jasnějším se jevil fakt, že to bude právě tato kolonie, jež se stane nejdůležitější součástí portugalského impéria.

Portugalská expanze pokračovala také v Africe, kde se Portugalci vzhledem ke svým obchodním aktivitám a zabezpečení námořní cesty do Indie soustředili především na kontrolu východoafrického pobřeží a přilehlých ostrovů. Zároveň se však dlouhodobě zhoršovala portugalská situace v severoafrickém Maroku, kde se Portugalci dostali pod muslimský tlak, v jehož důsledku byli donuceni opustit několik strategických opěrných bodů.

V poslední čtvrtině 16. století portugalskou koloniální expanzi velmi ovlivnila smrt krále Šebestiána během severoafrického tažení. Po Šebestiánově smrti propukla v Portugalsku válka o nástupnictví, z níž vyšel vítězně španělský král Filip II. Portugalsko bylo i se svou koloniální říší připojeno ke Španělsku a na více jak šedesát let v podstatě ztratilo svou svrchovanost a nezávislost. Spojení s iberským sousedem při-

neslo Portugalsku zhoršení tradiční velmi dobrých vztahů s Anglií i Nizozemím. Obě tyto rodící se západoevropské námořní velmoci ohrožovaly jednotlivé části portugalského impéria v Americe, Asii i Africe.

V Africe portugalská koloniální expanze započala a zde také v 16. století relativně úspěšně pokračovala. V důsledku objevení cesty do Indie se jednou z portugalských priorit v Africe stalo zajištění bezpečí pro lodě plující směrem do Indie. Portugalci se postupně zmocnili Kilwy, Sofaly, ostrova Mosambiku, kde vybudovali administrativní i vojenské centrum svého záboru ve východní Africe. Pod portugalskou kontrolu se dostal také Zanzibar či Sokotra, roku 1507 se Portugalci objevili také u Madagaskaru (Hošek, 2011: 29). Na počátku druhé dekády 16. století se skutečně podařilo obsadit všechna strategicky významná místa na východoafrickém pobřeží a zajistit tak bezpečnost nově vzniklé námořní trasy, po níž bylo do Evropy dováženo velmi cenné a žádané asijské zboží. Na úspěchy spojené s obsazováním klíčových opěrných bodů na východoafrickém pobřeží navázali Portugalci kontrolou některých velmi významných lokalit v Arábii a jihozápadní Asii. Portugalsko tak dokázalo jako první velmoc vybudovat síť opěrných bodů, jež mu umožnila kontrolu celé oblasti Indického oceánu. „Tato síť vedla od nejjihnějšího bodu Afriky (mys Dobré naděje 1488) přes východní pobřeží Afriky (Zanzibar 1503, Sokotra 1507) a Arabský poloostrov a Perský záliv (dočasná portugalská kontrola Adenu 1524, Maskatu 1508, Bahrajnu 1507 a Hormuzu 1515) na indický kontinent (Kalikat 1503, Goa 1510, Diu 1535, Daman²³ 1559) přes Cejlon (1518) do jihovýchodní Asie (Malakka 1511, Bantam 1512, Atjek 1514)“ (Hnízdo, 1995: 59-60).

Zejména druhá polovina 16. století pak přinesla stabilizaci poměrů v portugalských zábořech v jihozápadní a jihovýchodní Africe, ačkoliv i v těchto oblastech docházelo k další expanzi. Portugalci z Mosambiku pronikali směrem k africké říši Monomotapa, o jejíž evangelizaci se pokoušeli od roku 1560 (Castro Brandão, 1995: 122). Souběžně s pronikáním k Monomatopě postupovali Portugaci také do vnitrozemí podél řeky Zambezi, na jejíchž březích vybudovali dvě vnitrozemské stanice v Seně a Tete. V 80. letech 16. století došlo k portugalské expanzi směrem na sever od řeky Zambezi. V rámci tohoto severního postupu byly získány lokality Malindi a Mombasa (Klíma, 2007c: 16-17).

²³ V citaci z publikace Bořivoje Hnízda (Hnízdo, 1995) se vyskytuje anglická transkripce názvu Daman, ve zbytku textu je užívána portugalská transkripce Damão.

Také v oblastech jihozápadní Afriky, jež se nacházela pod portugalskou kontrolou, došlo během 16. století ke stabilizaci. Zájem o tuto část portugalského impéria vzrostl především po zahájení plantážního pěstování cukrové třtiny v Brazílii. Oblast dnešní Angoly se stala hlavním dodavatelem otrocké pracovní síly pro brazilské plantážní zemědělství a cukrovarnictví. Zejména v 70. letech 16. století se Portugalci prosadili i v jižních oblastech dnešní Angoly, když roku 1575 založil dnešní angolské hlavní město Luanda a úspěšně pronikli do oblasti Ngoly (Castro Brandão, 1995: 139). Tato oblast se vedle severněji položeného Konga stala základem pozdější portugalské kolonie Angola.

S portugalskými aktivitami se lze v 16. století celkem logicky setkat také v oblasti tzv. Afrického rohu. Jednou z příčin portugalské územní expanze, jak již bylo výše zmíněno, byla snaha o nalezení říše křesťanského panovníka kněze Jana, který měl Portugalcům pomoci v boji proti muslimskému nebezpečí. Mnozí Portugalci nakonec dospěli k názoru, že touto bájnou křesťanskou zemí je Etiopie, jíž skutečně vládla křesťanská dynastie. Do určité míry se také naplnila vize spolupráce křesťanských bojovníků v souboji s muslimy, ačkoliv v opačném gardu. Byli to Portugalci, kdo dorazil na pomoc etiopskému vládci v boji proti muslimským povstalcům, kteří ohrožovali integritu etiopského státu. Roku 1541 dorazilo portugalské vojsko do Etiopie a roku 1543 společně se silami etiopského krále Galawdewose v bitvě u jezera T'ana muslimy rozdrtilo (Mojdl, 2005: 33-34). Portugalská přítomnost v zemi však byla pouze přechodná a neznamenal rozšíření území pod portugalskou kontrolou.

S většími potížemi než v jihozápadní či jihovýchodní Africe se Portugalci potýkali na severu kontinentu v Maroku, kde museli postupně vyklidit pevnosti Alcácer-Ceguer (1549) a Arzila (1550). Stupňující se problémy v Maroku se rozhodl vyřešit portugalský král Šebestián jeho znovudobytím. V průběhu 70. let 16. století byla připravována vojenská expedice do Maroka a roku 1578 se král Šebestián v čele svých vojsk do Afriky skutečně vypravil, avšak vzhledem k výsledku vojenského tažení lze konstatovat, že toto rozhodnutí byla Šebestiánova osudová chyba. Dne 4. srpna 1578 bylo portugalské vojsko v bitvě u Alcácer-Quibiru poraženo. Navíc během této bitvy zemřel král Šebestián, který po sobě nezanechal nástupce, čímž v podstatě zapříčinil portugalskou dynastickou krizi a z ní plynoucí omezení suverenity mezi lety 1580-1640, kdy se Portugalsko stalo součástí iberské personální unie pod vedením španělských

Habsburků (Binková, 2004: 46-47).

Portugalská územní expanze v Asii je neodmyslitelně spjata s Indií. Jak bylo výše uvedeno, Portugalci se k indickým břehům dostali na konci 15. století, kdy úspěšná výprava Vasca da Gamy doplula roku 1498 do indického Kalikatu. V Gamových stopách pak pluli další portugalští kapitáni, kteří pokračovali v průzkumu pobřeží Indického oceánu a v obsazování dalších klíčových opěrných bodů, kde byly následně vybudovány opevněné faktorie jako centrum obchod mezi Portugalci a asijskými národy. Na počátku 16. století se tak Portugalci usadili na Malabarském pobřeží, kde vybudovali faktorie a pevnosti v Kóčínu, Kannánúru a Kóllamu (Strnad – Filipský – Holman – Vavroušková: 2003: 392). Roku 1510 byla dobytá Goa, jež se stala centrem portugalského panství nejen v Indii, ale prakticky v celé Asii. Dalšími významnými indickými lokalitami, jež se dostaly pod portugalskou kontrolu, se stalo Diu a Damão. Portugalcům se také podařilo obsadit některé části Cejlonu a vybudovat pevnost v Colombu, které od roku 1518 sloužilo jako hlavní portugalská základna na ostrově (De Silva, 1972: 2-3).

Stranou portugalské pozornosti samozřejmě nezůstala ani oblast Bengálského zálivu. Portugalci postupně pronikli do barmských lokalit Arakan, Ava a Pegu, kde byly vytvořeny menší portugalské obchodní komunity. Kromě obchodních aktivit Portugalci v Barmě prosluli také jako dobří vojáci, kteří se relativně často nechávali najímat jako žoldnéři do místních armád (Bečka, 2007: 75-76). Ostatně portugalští žoldnéři se stali žádaným zbožím také v Siamu, kam byly kromě jiného také dodávány portugalské pušky a děla. Za zmínku stojí skutečnost, že mezi Siamem a Portugalskem byla roku uzavřena mírová smlouva, jež Portugalcům garantovala právo pobytu a svobodu vyznání na siamské půdě (Wyatt, 2003: 80).

Velkým úspěchem bylo pro Portugalce dobytí Malakky, k němuž došlo roku 1511. Toto strategicky položené město představovalo jedno z center asijského obchodu, což mu propůjčovalo velmi kosmopolitní charakter (Milner, 2009: 53), a zároveň bylo klíčem k průniku do vzdálenějších oblastí jihovýchodní Asie, především k Molukám (Zbořil, 2009: 123). V podstatě záhy po obsazení Malakky začali Portugalci pronikat dále na východ až k Bandským ostrovům, Molukám a Timoru.

Portugalci se zároveň stali prvními Evropany, kteří dopluli do Číny a jejího bezprostředního okolí. První portugalský průnik do čínské oblasti se patrně odehrál již

roku 1513 (Oliveira, 1999c: 207). Roku 1517 – tedy relativně krátce po dobytí Malakky (1511) – se portugalské lodě objevily v čínském přístavu Kanton. Roku 1535 pak vládci Číny povolili portugalským obchodníkům složit své zboží v lokalitě nacházející se na západním břehu Perlové řeky. Tato lokalita, kterou Portugalci nazvali Macau, se pak stala základnou pro monopolní obchod mezi Evropou a Čínou, jenž se nacházel zcela pod kontrolou západoiberské monarchie. Portugalci se zavázali, že budou Číňanům platit za pronájem Macaa, ale velmi záhy začali považovat toto území za své vlastní, a tak se Macau stalo první a na dlouhou dobu tak jedinou evropskou kolonií, která se nacházela na čínském území (Bakešová – Fürst – Heřmanová, 2004: 32-33).

Stranou portugalské pozornosti nemohla zůstat ani druhá východoasijská říše – Japonsko. Portugalští mořeplavci poprvé přirazili k japonským břehům na počátku 40. let 16. století, ačkoliv přesná datace této události je poněkud obtížná vzhledem ke skutečnosti, že historické prameny zmiňují jako rok prvního portugalského přistání u Japonska roky 1541 a 1542 (Oliveira, 1999c: 207). Centrem portugalských obchodních aktivit v Japonsku se stalo město Nagasaki, kde byla zřejmě již na počátku 40. let 16. století vybudována faktorie (Castro Brandão, 1995: 104). Portugalci se kromě obchodních aktivit v Japonsku pokusili rozvíjet také evangelizační činnost. Patrně nejvýznamnějším misionářem, který na japonské půdě působil, byl sv. František Xaverský (Oliveira e Costa, 1995: 137). Tento pokus o christianizaci Japonska však měl pro Portugalce velmi neblahé důsledky, neboť v 17. století byli právě kvůli šíření křesťanství ze země vypovězeni.

Jak již bylo výše uvedeno, třetí oblastí portugalské územní expanze v 16. století se stala Amerika. Portugalci se oficiálně objevili u jihoamerických břehů na jaře roku 1500, kdy Pedro Álvares Cabral během plavby do Indie objevil Brazílii. Zejména na počátku 16. století však toto nově objevené území nebudilo v Lisabonu velký zájem, neboť téměř veškerá pozornost dvora i obchodníků byla věnována velmi lukrativnímu obchodu s Afrikou a zejména s Indií a dalšími asijskými lokalitami (Kunc – Barteček, 2008: 18). Na počátku 20. let 16. století se začíná dostávat pozornosti i Brazílii a roku 1530 došlo k příjezdu prvních portugalských kolonistů. O dva roky později byli do Brazílie dopraveni první afričtí otroci – budoucí hlavní pracovní síla na brazilských plantážích. Skutečný začátek kolonizace Brazílie je spojován především se jménem prvního brazilského guvernéra Tomého de Sousy, jenž připlul do Brazílie roku 1549

(Klíma, 2003c: 18-19). Po Sousově příjezdu byla zahájena systematická kolonizace brazilského pobřeží, díky níž vznikly některé velmi významné osady, mezi nimiž lze zmínit São Paulo založené roku 1554 (Castro Brandão, 1995: 116). I přes zakládání osad a pevností zůstávali Portugalci usazení na pobřeží a jen velmi pozvolna se uchýlovali k průzkumu brazilského vnitrozemí, jehož dobytí bylo především otázkou územní expanze v 17. a 18. století.

Brazilské pobřeží lákalo také evropské konkurenty Portugalska. Roku 1555 se v Guanabarské zátocy usadili Francouzi, kteří zde založili kalvínskou kolonii. Tento zárodek tzv. Antarktické Francie existoval až do roku 1560, kdy byl portugalskými vojsky zlikvidován (Russell-Wood, 1998: 43). V druhé polovině 16. století se začal plně rozvíjet obrovský hospodářský potenciál Brazílie. Ve velkém byly zakládány cukrovary i plantáže cukrové třtiny, prudce se zvýšil dovoz afrických otroků a z Brazílie se pomalu stávala pomyslná cukřenka Evropy. Právě tento hospodářský úspěch Brazílie a stoupající hodnota komodit, které se v této lokalitě produkovaly, přilákaly koncem 16. století k brazilským břehům také Nizozemce, kteří byli při svých útocích na portugalské pozice úspěšnější než Francouzi (Oliveira Marques, 2001a: 262).

4.4 Portugalská územní expanze v 17. století

Při pohledu na portugalskou koloniální říši v 17. století lze konstatovat, že její existence byla značně ohrožena. Během 17. století sice docházelo k dílčí územní expanzi zejména v Brazílii, ale celkově se rozloha portugalského zámoří výrazně zmenšila. Důvodem tohoto z portugalského pohledu negativního vývoje se stala konfrontace s Angličany a především s Nizozemci, kteří usilovali o oslabení portugalských pozic v Americe, Asii i Africe, což se jim skutečně do značné míry podařilo. Obě protestantské západoevropské velmoci po převážnou část 17. století bojovaly proti habsburskému Španělsku, jehož součástí se roku 1580 stalo také Portugalsko se svými koloniemi²⁴. Není proto divu, že útoků anglických a nizozemských oddílů nebyla ušetřena ani území pod portugalskou kontrolou. Určitá stabilizace portugalských zámořských území je spojena s obnovením nezávislosti země, ke kterému došlo v prosinci roku 1640. V následujícím období sice Portugalci stále museli čelit nizozem-

²⁴ Michal Wanner v souvislosti se začleněním Portugalska do španělské říše hovoří přímo o hispanizaci portugalských kolonií (Wanner, 2003: 25).

skému tlaku, ale situace se pozvolna uklidnila po odražení Nizozemců v Brazílii i Angole.

Portugalské impérium v Africe bylo zejména v první polovině 17. století vystaveno intenzivnímu tlaku ze strany Nizozemců (Čáky, 2007a: 144). Především západní část afrického portugalského impéria byla velmi tvrdě zasažena nizozemskou agresí, roku 1637 Portugalci přišli o své nejstarší opevnění v oblasti Guinejského zálivu pevnost São Jorge da Mina (Russell-Wood, 1998: 42-43), roku 1641 Nizozemci obsadili Svatý Tomáš a Princův ostrov, kde vydrželi až do roku 1648, kdy se Portugalcům podařilo dobýt toto souostroví zpět. Velmi citelně portugalské koloniální impérium zasáhla ztráta Angoly, ke které došlo roku 1641. Portugalcům se však v relativně krátkém časovém období podařilo obnovit svou vládu nad angolským teritoriem. V srpnu 1648 dorazila k břehům Angoly brazilská flotila, pod jejímž tlakem Nizozemci kapitulovali a kolonii vyklidili. Znovuobnovení portugalské správy umožnilo další expanzi – ač velmi pozvolnou – směrem do nitra Angoly, ale především byla obnovena existence jakési pomyslné páteře otrokářského obchodu mezi Angolou, Svatým Tomášem a Brazílií. Právě přerušení této otrokářské trasy velmi zasáhlo finanční stabilitu Portugalska, neboť výnosy z obchodu s otroky tradičně plnily královskou pokladnu (Klíma, 2003a: 20-24).

Portugalská východní Afrika byla ohrožována především muslimskými výpady ze severnějších oblastí. Roku 1631 sultán vládnoucí Malindi, Mombase a Pembě získal portugalskou pevnost Fortaleza de Jesus chránící mombaskou faktorii. V 50. letech 17. století pak muslimské oddíly pod vedením ománského vládce Sultána ibn Sajfa systematicky likvidovaly portugalské posádky a faktorie na Zanzibaru, ve Faze či v Pate. Portugalská východní Afrika se tak zmenšila v podstatě do podoby dnešního mosambického pobřeží (Oliveira Marques, 2001a: 247).

Období 17. století je také etapou demontáže portugalských pozic v severní Africe. Zcela symbolickou se z tohoto pohledu stala ztráta Ceuty - místa, kde byla roku 1415 portugalská územní expanze započata. Portugalci o tento strategicky velmi důležitý přístav přišli roku 1641, když Ceutáné odmítli uznat obnovení nezávislosti Portugalska a zůstali součástí Španělska. Tento stav byl definitivně potvrzen textem mírové smlouvy uzavřené mezi Španělskem a Portugalskem v Madridu 5. ledna 1668, na jejímž základě Španělé uznali nezávislost Portugalska a definitivně získali Ceutu (Ber-

necker – Pietschmann, 2008: 61). Velmi citelnou ztrátou pro portugalskou severní Afriku představovalo dobytí pevnosti Larache marockými vojsky, k němuž došlo roku 1688.

Období 17. století znamenalo skutečnou pohromu především pro portugalské panství v Asii. Důvodem ztráty většiny asijských opěrných bodů byla na jedné straně válka s Nizozemci a Angličany, na druhé straně se proti portugalské přítomnosti bouřili i samotní obyvatelé jednotlivých asijských území. Ve prospěch Nizozemců Portugalci postupně ztratili Moluky (1605), Malakku (1641) a Cejlon (1658).

V průběhu první poloviny 17. století se velmi výrazně zhoršila portugalská situace v Japonsku. Roku 1614 vystoupili japonští šógunové razantně proti přítomnosti portugalských misionářů v zemi a represí nebyli ušetřeni ani japonští křesťané. Vládcí Japonska Portugalce a křesťany vnímali jako prvek narušující tradiční japonskou společnost. Šógunské restrikce nezasáhly pouze evangelizační aktivity Portugalců. Na základě šógunova nařízení byl zakázán obchod s Macaem, což ve svém důsledku znamenalo, že Portugalci ztratili možnost profitovat na výnosech z transportu stříbra a nákupu čínského hedvábí (Klíma, 2007a: 229). V roce 1639 byli Portugalci z Japonska zcela vypovězeni. O tom, že toto opatření bylo myšleno vážně, se přesvědčilo portugalské poselstvo, které se do Japonska vypravilo roku 1640. Drtivá většina poslů byla zajata a následně popravena. Jedinou evropskou velmocí, které bylo umožněno nadále v Japonsku obchodovat, se stalo Nizozemí (Reischauer – Craig, 2000: 91).

V neposlední řadě se Portugalci museli potýkat také s Araby a Peršany, kteří ohrožovali portugalské pozice v oblasti jihu Arabského poloostrova a Perského zálivu. Nejprve Peršané dobyli roku 1623 strategicky položenou portugalskou základnu v Hormuzu, v roce 1650 pak Peršané zabrali portugalské obchodní základny v Maskatu na Arabském poloostrově (Ferro, 2007: 77).

Celkově lze konstatovat, že během 17. století Portugalci přišli o drtivou většinu opěrných bodů, které v Asii získali v 16. století a které jim zajišťovali kontrolu nad Indickým oceánem a obchodní směnou mezi Evropou a Asií. Dominantní námořní silou v oblasti Indického oceánu se stalo Nizozemí, které získalo značnou část své vznikající koloniální říše právě na úkor Portugalců.

Velmi dramatický průběh mělo 17. století v Brazílii, kde na jedné straně docházelo ke kolonizaci dosud neobsazených vnitrozemských území a rozvoji těžby drahých

kovů, na druhé straně se také zde Portugalci museli bránit náporu evropských konkurentů ohrožujících především severovýchodní pobřeží portugalského panství v Americe. Podobně jako v případě portugalských afrických a asijských kolonií představovalo hlavní nebezpečí pro integritu americké části portugalského koloniálního impéria Nizozemí, jehož flotila se u jihoamerických břehů objevila již, jak bylo výše zmíněno, na konci 16. století. Brazílie lákala Nizozemce především svým výnosným cukrovarnictvím a samozřejmě je nutné také zmínit lákavé výnosy z otrokářského obchodu, jež vedli Nizozemce nejen k útoku na samotnou Brazílii, ale také na portugalské kolonie v Africe. Hlavní vlna nizozemského náporu je spojena s 30. lety 17. století, ačkoliv k významným útokům na portugalské pozice docházelo již od roku 1627. Jádrem hospodářské soustavy tehdejší Brazílie – plantáže a cukrovarnická zařízení v Recife a Olindě – bylo Nizozemci obsazeno roku 1630. Nizozemci pokračovali v dalších výbojích a ze svých brazilských držav vytvořili Nové Holandsko, jež se mělo stát trvalým jádrem nizozemského koloniálního panství v Jižní Americe. Po roce 1640, kdy ztroskotala snaha portugalsko-španělské flotily o znovudobytí Pernambuca, se konsolidace Nového Holandska a nizozemská nadvláda nad touto oblastí jevila jako nezpochybnitelná. Nizozemci však narazili na odpor všech složek brazilské koloniální společnosti (bělošské, černošské i indiánské), která „odmítala splynout s přísnými a příliš pilnými kalvinisty hovořícími nesrozumitelným jazykem“ (Klíma, 2003c: 29). Spory mezi Nizozemci a brazilskými Portugalci postupem času získaly podobu ozbrojené konfrontace, jež vyvrcholila v letech 1648 a 1649 dvěma bitvami u Guararapes, ve kterých byli Nizozemci poraženi. Tyto bitvy znamenaly faktický konec nadvlády Nizozemí nad severovýchodní Brazílií (Oliveira Marques, 2001a: 264). V 50. letech 17. století byla obnovena portugalská nadvláda nad oblastí Pernambuca, což lze interpretovat jako jednu z hlavních podmínek budoucího rozvoje celé Brazílie.

V samotném závěru 17. století byla v Brazílii objevena nová naleziště zlata a drahých kovů v oblasti dnešního brazilského státu Minas Gerais. Tato vznikající zlatá horečka přilákala do Brazílie velké množství portugalských kolonistů, kteří osidlovali dosud relativně málo kolonizované brazilské vnitrozemí. Společně s vlnami nových osadníků docházelo také k průzkumu nových území a celkovému posunu hranic portugalského teritoria směrem ke středu jihoamerického kontinentu.

Velmi podstatnou událostí, která se následně stala záminkou pro řadu konfliktů

mezi Portugalskem a Španělskem, se stalo založení tzv. Colónia do Sacramento, která představovala nejjižnější oblast portugalské územní expanze v Jižní Americe. Tato portugalská pevnost byla vybudována v ústí La Platy přímo proti španělskému městu Buenos Aires (Klíma, 2007a: 251).

4.5 Portugalská územní expanze v 18. století

Z pohledu územní expanze portugalského státu se období 18. století nejeví jako příliš významné, jelikož docházelo pouze k dílčím posunům hranic portugalských kolonií, především v Brazílii. Přesto je však nutné věnovat 18. století velkou pozornost, neboť právě v tomto období dochází k značnému hospodářskému rozvoji Brazílie, jenž je spojen s rozsáhlou emigrací Portugalců z Evropy do této americké kolonie. Zisky z těžby zlata a drahých kamenů se samozřejmě projeví i v evropské metropoli, kde začaly vznikat mohutné architektonické projekty (klášter v Mafře) a částečně také docházelo k modernizaci již existujících manufaktur či k zakládání nových. Druhá polovina 18. století je pak spojena zejména s aktivitou státního tajemníka Sebastiãa Josého de Carvalho e Melo, markýze de Pombal, který se snažil Portugalsko a jeho koloniální říši modernizovat a přiblížit hospodářské i životní úrovni rozvinutých západoevropských států. Během Pombalovy vlády bylo založeno velké množství správních institucí, vědeckých a vzdělávacích organizací či obchodních společností (Binková, 2004: 61-64) V samotném závěru 18. století pak došlo k určité liberalizaci portugalského obchodu. Vývoj v evropské metropoli samozřejmě rezonoval také v portugalských koloniích, kde docházelo k zavádění inovací v hospodářské i správní oblasti.

Období 18. století v afrických portugalských koloniích ležících na březích Atlantického a Indického oceánu probíhalo ve znamení průzkumu vnitrozemí a následné kolonizace nových území. Portugalci z Angoly se potýkali s mnoha povstáními afrických kmenů. Zároveň usilovali o rozšíření portugalského záboru jihovýchodním směrem. V průběhu 70. let 18. století byla také Angola zasažena vlnou Pombalových reforem, v jejichž důsledku došlo k posílení armády, reorganizaci vnitřního obchodu, budování dopravní infrastruktury či zakládání manufaktur. V samotném závěru 18. století Portugalci pronikli do jihoangolských oblastí, kde založili osadu Moçâmedes (Klíma, 2003a, 31). I přes tyto dílčí úspěchy však zůstávalo zejména vnitrozemí dnešní

Angoly neobsazené, přičemž ke kolonizaci této oblasti došlo až v 19. století.

Portugalská Guinea představovala relativně málo kolonizovanou oblast, která však díky Pombalovým reformám také zažila určité oživení. Mezi lety 1703-1736 však kromě Portugalců vyvíjeli v této oblasti obchodní aktivity také Francouzi, kteří však byli postupně vytlačeni. Obchodním artiklem, který se z oblasti Guineje vyvážel, byli otroci přepravovaní prostřednictvím Pombalem zřízených obchodních společností do brazilských správních oblastí Pará a Maranhão. Za účelem ochrany obchodní trasy mezi Brazílií a západní Afrikou vybudovali Portugalci v Bissau vojenskou pevnost. (Oliveira Marques, 2001a: 365).

V oblasti Guinejského zálivu došlo v 18. století k jedné podstatné změně, neboť na základě smlouvy z Parda uzavřené 11. března 1778 se Portugalsko vzdalo ve prospěch Španělska ostrovů Ano Bom a Fernão Pó. Tento krok vyvolal neklid u portugalských kolonistů na Svatém Tomáši a Princově ostrově, kteří se obávali opakování podobného scénáře v případě svých ostrovů, neboť bylo evidentní, že Portugalsko není zcela schopno efektivně bránit svůj zámořský majetek. Tyto obavy se nakonec ukázaly jako liché a oba ostrovy sloužily i nadále jako centra tropického plantážního zemědělství a přestupní stanice pro otroky plující do Brazílie.

Významné změny postihly také portugalské východoafrické državy. Předně je nutné zmínit, že oblast dnešního Mosambiku získala pro Portugalsko nový hospodářský význam vzhledem k budování francouzského koloniálního impéria v Indickém oceánu. Francouzi pro své kolonie na Bourbonu (dnešní Réunion) a Île de France (dnešní Mauricius) potřebovali otrockou pracovní sílu, jejímž zdrojem se stal právě portugalský Mosambik, kde obchod s otroky vzkvétal především v druhé polovině 18. století. Kromě francouzských kolonií v Indickém oceánu byla mosambickými otroky zásobována také Brazílie (Russell-Wood, 1998: 216-217). Portugalci se také pokusili rozšířit kolonizovanou oblast vnitrozemí, do poloviny 19. století však zůstávala drtivá většina plochy vnitrozemí dnešního Mosambiku nedotčena evropskou kolonizací.

V průběhu 18. století Portugalci vyklidili své pozice v Maroku. Nejprve byla opuštěna pevnost Azamor, následně pak Portugalci roku 1769 opustili i pevnost Mazagão, což v podstatě znamenalo definitivní konec portugalského vlivu a přítomnosti v této části afrického kontinentu (Klíma, 2007a: 287).

Portugalská Asie na počátku 18. století zahrnovala Timor, Macau a portugalské dr-

žavy v Indii – Gou, Damão a Diu. Ostatní části dříve rozsáhlého portugalského koloniálního panství v Asii přešly již v průběhu 17. století do držení konkurentů Portugalska – zejména Nizozemí a Anglie. K určitým sporům mezi jednotlivými evropskými koloniálními mocnostmi docházelo i v 18. století, kdy došlo k portugalsko-nizozemskému konfliktu na Timoru, v jehož důsledku bylo roku 1769 přeneseno sídlo portugalské správy z obtížně hájitelného města Lifau do lépe položeného Dilí. Tento přístav se následně stal jedním z center asijského obchodu, neboť tudy proudily náklady čaje, kávy, kaučuku či santálového dřeva. Samotné hraniční konflikty mezi Portugalci a Nizozemci trvaly až do roku 1914, kdy byla mezi oběma zeměmi podepsána smlouva, která definitivně stanovila hranice mezi portugalskou a nizozemskou částí Timoru (Oliveira Marques, 2001b: 733).

Jiná byla situace v Portugalské Indii, kde se proti evropské koloniální moci bouřili samotní Indové. V průběhu 18. století musela portugalská koloniální správa čelit několika povstáním, která sice potlačila, ale vzhledem k drtivé převaze původního indického obyvatelstva musela postupovat velmi obezřetně. Jako naprosto neschůdná se ukázala další portugalská územní expanze, jejímž cílem se měla stát lokalita Karvar nacházející se v blízkosti Goy, kde chtěli Portugalci vybudovat obchodní faktorii. Tento portugalský záměr však byl zmařen vojenským zásahem indických sil (Klíma, 2000: 55). Ostatně při jednom z pokusů o rozšíření území pod portugalskou kontrolou, ke kterému došlo roku 1756, padl ve střetu s indickými vojsky indický místokrál Luís Mascarenhas (Oliveira Marques, 2001a: 373-374). Portugalsku tak zůstala vyhrazena Goa společně s lokalitami Diu a Damão, mezi lety 1799-1813 však bylo i toto jádro Portugalské Indie ohroženo, neboť došlo k britské okupaci Goy. Relativně stabilní vývoj ve srovnání s událostmi v Indii zaznamenala v průběhu 18. století portugalská kolonie Macau.

V 18. století se plně projevil hospodářský potenciál Brazílie, kde bylo objeveno velké množství lokalit vhodných pro těžbu zlata a nalezišť drahých kamenů. Kromě nerostného bohatství však Brazílie nabízela vhodné podmínky pro rozvoj zemědělství. K velmi rozvinutému cukrovarnictví se ve dvacátých letech 18. století přidala produkce kávy. Vzhledem k hospodářskému rozmachu, který Brazílie v 18. století zažila, se stávali obyvatelé této jihoamerické kolonie stále více sebevědomými a hrdými Brazilci, kteří usilovali o určitou autonomizaci své země. V 80. a 90. letech 18. století došlo,

částečně pod vlivem událostí v britských severoamerických koloniích a vyhlášení nezávislosti USA, ke vzniku několika konspiračních skupin usilujících o hospodářské pozvednutí Brazílie. Tyto aktivity nakonec přerostly ve formulování požadavku na nezávislost Brazílie. Povstání však byla odhalena ještě před nabitím masové podpory a jejich vůdci byli velmi tvrdě potrestáni. Portugalcům se tak sice podařilo udržet jihoamerickou kolonii ve svém držení, ale nebylo pochyb o tom, že požadavek nezávislosti brzy naruší integritu portugalského koloniálního impéria (Kunc, 1994: 99-100).

Z hlediska expanze portugalského impéria je nutné zmínit, že v 18. století došlo k dalšímu posunu portugalské kolonizace směrem do vnitrozemí kontinentu. Vzhledem ke skutečnosti, že ze západní strany docházelo ke kolonizaci jihoamerického vnitrozemí Španěly, tedy v podstatě v protisměru, bylo nutné stanovit společnou jasně vymezenou portugalsko-španělskou hranici v Jižní Americe. Na základě smluv z Madridu (1750) a El Parda (1761) byl při delimitaci vzájemných hranic využit princip skutečného vlastnictví (*uti possidetis*). Díky těmto smlouvám Brazílie téměř získala svou pozdější podobu (Oliveira Marques, 2001a: 348-349) a o další územní expanzi tedy nelze hovořit, neboť nově kolonizovaná území již byla *de iure* integrální součástí portugalského koloniálního impéria.

4.6 Portugalská územní expanze v 19. století

Období 19. století představuje jednu z klíčových etap portugalských koloniálních dějin, které je poznamenáno ztrátou Brazílie na straně jedné a výraznou územní expanzí v Africe v důsledku kolonizace angolského a mosambického vnitrozemí na straně druhé.

Ke ztrátě amerického koloniálního panství došlo v důsledku napoleonských válek, které se velmi podstatně odrazily na podobě portugalského státu, neboť došlo k faktickému přenesení samotného jádra koloniálního impéria z evropského centra na jihoamerickou periferii v důsledku přesunu portugalského královského dvora do Ria de Janeiro.

Koncem 19. století si evropské velmoci mezi sebe rozdělily africký kontinent a začal proces, který bývá označován jako závod o Afriku (*scramble for Africa*). Jednotlivé evropské koloniální mocnosti pak skutečně závodily o to, kdo dříve zabere kterou část

Afriky, neboť pouze faktická držba území a jeho efektivní kontrola znamenaly nesporný nárok na toto území. Jakákoliv ukázka slabosti koloniální správy mohla znamenat ohrožení držby kolonie ze strany evropských konkurentů. Plně se efekt afrického závodu projevil na přelomu let 1884 a 1885, kdy byla do Berlína svolána konference, která měla jednat o osudu Konga. O tuto africkou oblast projeví zájem belgický král Leopold II. a Francouzi (Nálevka, 2006: 86). Berlínská konference nakonec poskytla vhodný rámec pro širší jednání o podobě rozdělení Afriky. Jednotlivé evropské velmoci mezi sebou vedly jednání, která upřesňovala delimitaci sfér vlivu a stanovovala hranice afrických kolonií (Ferro, 2007: 102-104). Velmi aktivně si počínali Portugalci, kteří se snažili uplatňovat své historické právo na zábor rozlehlých oblastí v jihozápadní a jihovýchodní Africe. Tato portugalská horlivost byla zcela pochopitelná vzhledem ke skutečnosti, že evropské Portugalsko se nacházelo v dlouhodobé hospodářské krizi, zatímco jeho africké kolonie zaznamenávaly období ekonomického růstu.

Africký závod, jenž vybídl Portugalce k intenzivní aktivitě v oblasti kolonizace afrického vnitrozemí, nakonec z portugalského pohledu vyústil ve snahu dosáhnout územního propojení svých kolonií v oblasti jihozápadní a jihovýchodní Afriky. Tyto snahy však vzhledem k britskému záměru spojit severní a jižní Afriku nebyly úspěšné, ale konečné vymezení portugalských záborů v jižní Africe společně s obsazením angolského a mosambického vnitrozemí lze chápat jako jednoznačná pozitiva vzešlá z výše zmíněného úsilí.

Období 19. století znamenalo pro portugalské kolonie v Africe velké změny. Relativně řídké osídlená Portugalská Guinea musela bránit své teritorium proti francouzské konkurenci, jež se konsolidovala v sousedním Senegalu. Portugalské teritorium bylo definitivně vymezeno na základě portugalsko-francouzské smlouvy podepsané roku 1886 v Paříži. Vzhledem k vrcholícímu závodu o Afriku byli Portugalci nuceni efektivně kontrolovat celé vymezené území Portugalské Guineje, jelikož v případě nečinnosti či nedostatečně výkonné koloniální správy by hrozil zábor této kolonie ostatními evropskými koloniálními velmocemi. Správci Portugalské Guineje se museli potýkat také s bojovným kmenem Fulbů, jež útočili na guinejskou zemědělskou infrastrukturu a způsobovali koloniální správě značné ztráty, které samozřejmě znamenaly zpomalení hospodářského vývoje kolonie (Klíma, 2006b: 39-42).

Důležitost Angoly velmi výrazně stoupla v důsledku ztráty Brazílie, jež znamenala velkou ránu pro portugalské hospodářství. Elity koloniálního impéria chtěli v jihozápadní Africe vybudovat jakousi novou Brazílii, která by se vzhledem ke svým vhodným klimatickým podmínkám a nerostnému bohatství stala novým ekonomickým jádrem impéria (Alexandre, 2004: 961). Angola byla modernizována, zemědělství se rozvíjelo, bylo zaváděny nové plodiny, mezi nimiž se prosadilo především pěstování bavlny, kaučuku a kávy. Zároveň byl povolna omezován obchod s otroky. Výsledkem těchto dílčích reforem byl určitý hospodářský rozvoj Angoly, který byl velmi dobře patrný v závěru 19. století, kdy se evropská metropole koloniální říše nacházela v hluboké hospodářské krizi, zatímco africké kolonie zažívaly období relativní prosperity. Velkým problémem Angoly však nadále zůstávalo nekolonizované a nekontrolovatelné vnitrozemí, ze kterého afričtí válečníci napadali portugalské plantáže a farmy.

Situace v Mosambiku se velmi podobala té v Angole. Rozdíl byl pouze v intenzitě válečných vystoupení, která byla v mosambickém případě vyšší. Postupem času bylo stále jasnější, že pouze dobytí a kolonizace mosambického vnitrozemí může portugalské východní Africe přinést stabilitu a mír.

V důsledku portugalských snah o pacifikaci a kolonizaci angolského a mosambického vnitrozemí a jejich vzájemné propojení, které byly světu představeny roku 1886 pod názvem „růžová mapa“²⁵, došlo k prudkému zhoršení portugalsko-britských vztahů, neboť toto portugalské západovýchodní propojení Afriky naráželo na britské úsilí o propojení kontinentu směrem severojižním, v jehož důsledku měl vzniknout souvislý pás území pod britskou kontrolou táhnoucí se od Káhiry až po Kapské Město. Z tohoto důvodu britská vláda zcela odmítla „růžovou mapu“ a naopak 11. ledna 1890 předložila Portugalsku ultimátum, ve kterém žádala okamžité vyklizení Ňaska a rezignaci na plán propojení Angoly a Mosambiku. V případě negativní odpovědi bylo Portugalsku pohroženo vypovězením dosavadní staleté spolupráce, přerušením diplomatických vztahů a obsazením Madeiry, Kapverd a Lourença Marques (Oliveira Marques, 2001a: 486). Pro Portugalce představovalo ultimátum naprostý šok, neboť Velká Británie byla tradičním portugalským spojencem, se kterým měla země

²⁵ „Růžová mapa“ (portugalsky *Mapa Cor-de-Rosa*) představovala plán spojení portugalských záborů v Angole a Mosambiku ovládnutím afrického vnitrozemí nacházejícího se mezi západním a východním pobřežím kontinentu (Oliveira Marques, 2001a: 485).

podepsáno několik spojeneckých smluv²⁶. Obecné zklamání z postoje nejbližšího portugalského spojence bylo obrovské. Zároveň však toto pokořující ultimátum vyburcovalo portugalský národ k nevídanému vzepětí, jehož cílem mělo být finální dobytí afrických území, na která Portugalsko uplatňovalo historické právo. Na scéně se tak objevila vlastenecky orientovaná „generace roku 1895“ – skupina odhodlaných vojenských veteránů i erudovaných vojenských velitelů, jež dokázala prosadit „obranu a konečné dobytí zámořských území jako hlavní linii státní politiky. Nadšení koloniální velitelé rozhodujících tažení v Angole, Mosambiku a Guineji se stali národními hrdiny. Chápali portugalský imperialismus jako legitimní obranu „historického práva svrchovanost nad rozsáhlými oblastmi světa““ (Klíma, 2001: 29). Na samém konci 19. století tedy došlo k portugalské územní expanzi směrem do nitra Afriky.

Portugalské kolonie v Asii se v 19. století těšily relativně stabilnímu vývoji. Portugalská Indie vstupovala do 19. století pod britskou okupací, která měla zabránit případnému francouzskému záboru strategicky rozmístěných portugalských enkláv. Ke stažení britských oddílů z Goy došlo až roku 1813. V průběhu 19. století pak docházelo především k postupným hospodářským, správním a sociálním reformám, které měly za cíl modernizovat portugalskou Asii.

Počátek 19. století znamenal významné změny pro portugalské koloniální panství v Americe. Portugalské koloniální impérium bylo zasaženo první vlnou dekolonizace, k níž došlo v důsledku válečných konfliktů, které jsou označovány jako napoleonské války. V listopadu 1807 se portugalský královský dvůr z důvodu ohrožení země francouzskými a španělskými jednotkami přesunul za pomoci britské flotily do brazilského Ria de Janeira, kde se usídlil (Bernecker – Pietschmann, 2008: 72-73) a odkud se snažil čelit hrozbě zániku portugalského státu. Tento královský přesun měl velmi podstatný dopad na podobu vzájemného portugalsko-brazilského vztahu, neboť v důsledku přemístění královského sídla z Lisabonu do Ria de Janeira byla původní portugalská americká kolonie povýšena roku 1815 na království a následně pak mezi oběma královstvími – portugalským a brazilským – vznikla personální unie pod vládou panovníků z dynastie Bragança (Klíma, 1998: 158-159). Přítomnost krá-

²⁶ Kořeny portugalsko-britského (do počátku 18. století portugalsko-anglického) spojení sahají až do roku 1373, kdy byla podepsána Windsorská smlouva zakládající spojení a podporující vzájemnou obchodní směnu. Velmi významným příspěvkem k rozvoji vzájemných portugalsko-britských vztahů představovala také tzv. Methuenova smlouva, na jejímž základě byly do Portugalska dováženy britské textilie a opačným směrem putovalo portské víno (Aires Oliveira, 2007: 27).

lovského dvora a drtivé většiny portugalských elit v Brazílii velmi významně ovlivnila vztah mezi evropskou metropolí a americkým územím, neboť Brazílie se stala *de facto* administrativním centrem celého portugalského koloniálního impéria (Němec, 2010: 95). Samotný příjezd a přítomnost královského dvora se velmi významně promítly nejen do vnitřních poměrů portugalského impéria, ale především výrazně proměnily podobu Ria de Janeira i celé Brazílie, neboť došlo ke zcela zásadní modernizaci země spojené s rozvojem brazilské společnosti. Postupně docházelo k otevírání brazilských přístavů mezinárodnímu obchodu a s ním spojenému hospodářskému rozvoji země, budování školství, především univerzitního, zakládání novin, nakladatelství, vědeckých a kulturních institucí. Brazílie se otevřela světu a začala rychle měnit svou provinční povahu (Lidmilová, 1996: 55).

S nepřítomností královské moci se však nehodlali smířit politické elity v Portugalsku. Král byl několikrát vyzván, aby se vrátil do evropské vlasti, kde mezitím probíhaly velmi podstatné změny. Roku 1822 byla přijata liberální ústava, jež omezovala panovnickou moc a posilovala postavení portugalského parlamentu – kortesů. I přes velmi pokrokový konstitucionalismus, kterým se mohlo Portugalsko na počátku 20. let 19. století pochlubit, se však ukázalo, že portugalští politici nebyli schopni správně vyhodnotit nově vzniklou úroveň portugalsko-brazilských vztahů. Brazílie – ač nově stojící na stejné úrovni jako samotné Portugalsko – měla být nadále považována za pouhou podřízenou kolonii, na jejíž zájmy neměl být brán žádný zřetel. Brazilští poslanci byli v kortesech přijímáni s opovržením a nepřátelstvím (Klíma, 2007b: 262-263). V podstatě se tedy měly vnitřní poměry portugalského koloniálního impéria vrátit ke stavu z roku 1807. Tyto projevy portugalské nadřazenosti a neschopnost vycítit změnu politické situace jen podporovaly brazilskou touhu po nezávislosti a zavdávaly příčinu pro brzký rozchod obou monarchií.

Definitivně se osudy Portugalska a jeho americké kolonie rozešly v září roku 1822, kdy byla vyhlášena nezávislost Brazílie jako konstituční monarchie, jejímž císařem byl prohlášen syn portugalského krále Jana VI. Petr, jenž vládl Brazílii jako Petr I. (Kunc – Barteček, 2008: 86-87). Vzhledem ke skutečnosti, že Portugalsko nedisponovalo dostatečnými prostředky, pomocí kterých by mohlo procesu dekolonizace Brazílie čelit, muselo se s tou velmi citelnou územní redukcí smířit (Němec, 2010: 95). Ztráta Brazílie představovala obrovský šok zejména pro portugalské hospodářství, neboť im-

périum přišlo o jednu ze svých klíčových součástí, jež byla zdrojem nerostných surovin, drahých kovů i zemědělské produkce.

4.7 Portugalská expanze ve 20. století

Pokud se podíváme na podobu portugalského koloniálního impéria ve 20. století, těžko můžeme hovořit o expanzi, neboť právě 20. století se stalo obdobím konečné demontáže portugalské zámořské říše. Velké ohrožení portugalského impéria přinesla již první světová válka, během níž byly africké kolonie Angola a Mosambik ohrožovány německými oddíly, které usilovali o jejich obsazení a připojení k německým koloniálním državám v Africe. Dalším kritickým momentem, jenž ohrožoval existenci portugalského impéria, byl japonský útok na Timor, k němuž došlo během druhé světové války. Po druhé světové válce bylo Portugalsko díky existenci svých kolonií vystaveno rostoucímu tlaku mezinárodního společenství, které v důsledku významných změn mezinárodního systému spojených s rozpadem britského, francouzského, nizozemského či belgického koloniálního impéria požadovalo jeho okamžitou dekolonizaci. Skutečný rozklad koloniálního impéria však znamenala dekolonizace Portugalské Indie, k níž došlo roku 1961. Ztráta indických území byla předzvěstí totálního kolapsu portugalského kolonialismu, který nemohly odvrátit ani velmi nákladné koloniální války vedené v afrických koloniích. Mezi lety 1974 a 1975 získaly všechny bývalé africké kolonie nezávislost. Společně s nimi byl dekolonizován také Timor, který byl však v podstatě v zápětí obsazen Indonésií, v jejímž područí setrval až do počátku 21. století. Posledním reliktem koloniálního panství tak po vlně dekolonizace ze 70. let zůstalo Macau, jež bylo předáno Čínské lidové republice v prosinci roku 1999. Na prahu třetího milénia tak byla definitivně dokončena dekolonizace portugalského koloniálního impéria, z něhož zůstala Portugalsku pouze atlantická souostroví Azory a Madeira, které se staly integrální součástí Portugalské republiky.

Portugalské koloniální državy v Africe byly na počátku 20. století ohroženy především určitou vnitřní nestabilitou, která se projevila opakovanými povstáními afrických náčelníků, která zasáhla zejména angolské a mosambické vnitrozemí. Portugalcům se však díky zvýšenému úsilí koloniálních vojenských velitelů dařilo povstání potlačovat a vojensky pronikat do dosud neobsazených částí jednotlivých kolonií.

Do roku 1920 se Portugalci stali pány celého teritoria dnešní Angoly, Mosambiku a Guineje-Bissau (Alexnadre, 2005a: 52).

Skutečné nebezpečí však zejména pro Angolu a Mosambik představoval německý kolonialismus usilující o rozšíření již existující německé koloniální říše v jihozápadní (Namibie) a jihovýchodní (Tanganika) Africe. Případná expanze by Němcům umožnila vytvoření rozsáhlé *Mittelafriky* v Konžské pánvi. Němci zprvu usilovali o získání portugalských kolonií diplomatickou cestou, jejímž vyústěním se stala britsko-německá dohoda o dělení portugalského koloniálního impéria uzavřená 13. srpna 1913. Uplatnění této dohody zabránilo vypuknutí první světové války, kdy se obě velmoci postavily proti sobě (Klíma, 2001: 29).

Po selhání diplomatické cesty se Německu naskytla příležitost získat portugalské kolonie vojenským dobytím. Během první světové války se tedy Angola i Mosambik ocitly ve skutečně vážném ohrožení. V obou portugalských koloniích byly otevřeny fronty, Portugalsko však zejména díky spolupráci s britskými a belgickými spojenci dokázalo své kolonie uhájit (Oliveira Marques, 2001a: 500).

Po druhé světové válce zasáhla svět vlna dekolonizace. Nejdříve se projevila v Asii, kde smetla britskou, nizozemskou i francouzskou koloniální správu. Po roce 1954, kdy byla dekolonizována poslední francouzská území, tak fakticky jedinými lokalitami pod evropskou koloniální nadvládou zůstávaly Portugalská Indie, Timor a Macau. V podstatě podobná situace nastala v případě dekolonizace Afriky, která byla zahájena na konci 50. let 20. století vyhlášením nezávislosti britské kolonie Zlaté pobřeží pod názvem Ghana. Roku 1960 pak v důsledku dekolonizace vznikly na africkém kontinentě téměř dvě desítky nezávislých států. Právě z tohoto důvodu je rok 1960 označován jako rok Afriky (Reid, 2011: 244-246). Stejně jako v případě dekolonizace asijské části portugalského koloniálního impéria došlo v případě dekolonizace afrických portugalských kolonií k určitému fázovému zpoždění oproti ostatním africkým oblastem, které bylo způsobeno naprostou neochotou představitelů portugalského autoritativního režimu vzdát se byť jen malé části svého zámořského území. Myšlenky panafricanismu formulované v duchu osvobození Afričanů od koloniální nadvlády (Čáky, 2007b: 157), jež byly portugalskou vládou označovány za subverzivní (Salazar, 1967: 14), společně s vizí nezávislosti však samozřejmě rezonovaly i v portugalských afrických koloniích, kde navíc stále rostla nespokojenost s neefektivní koloniální správou.

vou a všudypřítomnou zaostalostí a chudobou. Ke kritice poměrů uvnitř portugalské koloniální říše se stále častěji uchýlovalo také mezinárodní společenství, kde proti Portugalsku velmi razantně vystupovaly asijské a africké dekolonizované státy, ke kterým se však přidávaly státy komunistického bloku. Úsilí o dekolonizaci Afriky však vyvíjely i Spojené státy (Alexandre, 2005a: 81), takže Portugalsko stálo v boji za zachování své zámořské říše proti světovému veřejnému mínění v podstatě osamoceno²⁷. Valné shromáždění OSN schválilo několik rezolucí²⁸ vyzývajících k dekolonizaci a aplikaci principu národního sebeurčení v portugalských koloniích. Velkým odpůrcem existence portugalského koloniálního impéria se stala Organizace africké jednoty (OAJ), jež vznikla roku 1963 a prakticky okamžitě vyhlásila sankce vůči Portugalsku. Byla to právě OAJ, kdo se postavil do čela mezinárodní kampaně za osvobození všech portugalských zámořských území (Klíma, 2010a: 181).

Na počátku 60. let 20. století dosáhlo napětí v africké části portugalského impéria svého maxima. Proti portugalské nadvládě postupně vystoupili Afričané v pevninských koloniích Angole, Mosambiku a Portugalské Guineji. V příkrém kontrastu proti velmi radikálnímu postupu národně-osvobozeneckých hnutí na africké pevnině však stál zcela poklidný stav panující v portugalských afrických ostrovních koloniích na Kapverdách a Svatém Tomáši a Princově ostrově.

Ozbrojené konflikty v Angole, Mosambiku a Portugalské Indii, označované jako koloniální války, se staly velmi podstatným prvkem, který zásadně ovlivnil nejen podobu portugalského koloniálního impéria, ale velmi dramaticky zasáhl do politického vývoje v samotné evropské metropoli, neboť vojenský konflikt v koloniích se stal velkou zátěží pro portugalský stát. Válka odčerpávala velké množství finančních i lidských zdrojů, které mohly být efektivněji použity při modernizaci zaostalého Portugalska. Celková podpora, které se na počátku koloniálních válek dostávalo, se postupem času zcela vytratila. Dlouhotrvající vojenský konflikt se nakonec stal jedním z důvodů pro politické vystoupení revolučně naladěných složek portugalské armády,

²⁷ Jediným skutečným spolehlivým portugalským spojencem se stal jihoafrický apartheidní režim a rasistický režim v Jižní Rhodesii.

²⁸ Jednalo se o rezoluci VS OSN 1514 (Declaration on the granting of independence to colonial countries and peoples, přijata 14. prosince 1960), rezoluci VS OSN 1541 (Principles which should guide Members in determining whether or not an obligation exists to transmit the information called for under Article 73 of the Charter, přijata 15. prosince 1960) či rezoluce VS OSN 1654 (The situation with regard to the implementation of the Declaration on the granting of independence to colonial countries and peoples, přijata 27. listopadu 1961), www.un.org/documents/resga.htm, ověřeno 31.3.2012.

kteřé se sdružily do Hnutí ozbrojených sil – MFA (*Movimento das Forças Armadas*). MFA bylo hlavním protagonistou politického převratu, ke kterému došlo 25. dubna 1974 a jenž vstoupil do světových dějin pod názvem „karafiátová revoluce“ (Němec, 2009: 144-145). Díky spontánní podpoře, kterou představitelům MFA vyjádřili civilisté, se autoritativní nedemokratický režim během několika dní zhroutil a byl zahájen proces demokratické tranzice (Ženíšek, 2006: 85). Jedním z hlavních požadavků MFA bylo politické řešení konfliktu v portugalských afrických koloniích, které by ukončilo koloniální války.

Samotný boj za nezávislost portugalských kolonií v Africe začal roku 1961, kdy došlo k lidovému povstání v Angole. V důsledku velmi špatných sociálních podmínek povstali v oblasti Cassanje rolníci a dělníci pracující v bavlnářském průmyslu. Afričané vyzbrojení mačetami útočili na posádky koloniálního vojska, jež odpovídaly užitím těžké výzbroje a shazováním zápalných bomb na cassanjské vesnice. Výsledkem těchto nepokojů bylo několik tisíc mrtvých a obrovská nedůvěra mezi kolonizátory a kolonizovanými. Roku 1961 došlo také k přepadení a útokům na administrativní a policejní budovy ve správním centru Angoly Luandě. Zodpovědnost za tyto útoky převzala marxistická organizace Lidové hnutí za osvobození Angoly – MPLA (*Movimento Popular de Libertação de Angola*), která se stala vůdčím elementem v boji za nezávislost Angoly. Proti marxistickému a sovětským blokem podporovanému MPLA se stavělo další národně-osvobozené hnutí nazvané Národní fronta osvobození Angoly – FNLA (*Frente Nacional de Libertação de Angola*), které bylo podporováno Spojenými státy. Třetím hnutím, které se aktivně účastnilo boje proti portugalské koloniální nadvládě, byl Národní svaz za úplnou nezávislost Angoly – UNITA (*União Nacional para a Independência Total de Angola*), podporovaný Spojenými státy a Jihoafrickou republikou. Vzhledem ke skutečnosti, že jednotlivé angolské nacionalistické organizace byly formovány v podstatě na bázi kmenové příslušnosti, je zcela logické, že mezi těmito národně-osvobozenými hnutími docházelo k vážným sporům, které byly ještě umocněny jejich odlišnou ideologickou orientací. Po vyhlášení nezávislosti přerostly tyto spory v dlouhou a nákladnou občanskou válku, která byla kromě jiného financována z prodeje ropy a drahokamů, na něž je Angola bohatá (Záhořík, 2010: 120; Dyčka, 2010: 151).

Velmi podobná situace nastala také v portugalské kolonii Mosambik, kde se již od

50. let 20. století začala formovat politická uskupení usilující o nezávislost této kolonie (Fiala, 2005: 95). Roku 1962 vznikla Mosambická osvobozenecská fronta – FRELIMO (*Frente de Libertação de Moçambique*), která se profilovala jako hlavní síla odboje proti portugalské koloniální nadvládě. Toto osvobozenecské hnutí bylo, podobně jako angolské MPLA, podporováno sovětským blokem, čímž došlo k ideologizaci celého konfliktu. Roku 1963 zahájila FRELIMO guerilovou válku, na níž portugalská správa reagovala represáliemi zaměřenými především na obyvatelstvo vesnických oblastí na severu země. V případě byť i jen náznaku spolupráce s partyzány bylo civilní obyvatelstvo vystavováno násilí a vypalování obydlí. Tyto praktiky však jen posilovaly protiportugalské nálady ve společnosti a vedly k nárůstu podpory FRELIMO (Klíma, 2010a: 184-185). Ani mosambický národně-osvobozenecský boj nebyl jednotný. Jako protiklad k sovětsky orientované FRELIMO vzniklo Mosambické národní hnutí odporu – RENAMO (*Resistência Nacional de Moçambique*), které bylo podporováno Rhodesií a později Jihoafrickou republikou. Po získání nezávislosti Mosambiku propukla mezi FRELIMO a RENAMO občanská válka trvající do počátku 90. let 20. století (Nálevka, 2004: 160).

Třetím ohniskem boje za národní osvobození z portugalského područí se stala oblast Portugalské Guineje, kde na počátku 60. let 20. století vznikla politická organizace Africká strana nezávislosti Guineje a Kapverd – PAIGC (*Partido Africano da Independência da Guiné e Cabo Verde*). Toto politické uskupení – ač do svého názvu zahrnuje také Kapverd – působilo výhradně v Guineji, kde roku 1963 pod vedením svého vůdce Amílcara Cabrala zahájilo ozbrojené útoky proti portugalské koloniální správě (Klíma, 2006b: 85-89). Cabralovi partyzáni dosáhli během relativně krátkého časového úseku významných úspěchů v boji s Portugalci a propracovali se ke kontrole poloviny teritoria Portugalské Guineje (Nálevka, 2004: 159).

Zcela odlišný vývoj můžeme pozorovat v portugalských afrických ostrovních koloniích – Kapverdských ostrovech a Svatém Tomáši a Princově ostrově – kde k žádným revolučním národně-osvobozenecským bojům nedošlo (Klíma, 2008a: 70-71; 157).

Koloniální konflikt probíhal s různou intenzitou během 60. a počátku 70. let 20. století. Portugalcům se během tohoto dlouhého období nepodařilo národně-osvobozenecská hnutí v jednotlivých koloniích porazit a navíc, jak již bylo výše vysvětleno, postupně se vytrácela ochota řadových Portugalců podporovat koloniální války či do-

konce odjet do Afriky bojovat. V důsledku nespokojenosti armády a společnosti s politickým vývojem Portugalska a poměry v portugalském koloniálním impériu došlo 25. dubna 1974 ke státnímu převratu, který může být chápán jako počátek politických jednání o procesu dekolonizace afrických kolonií. Politické elity v Lisabonu jednaly o dekolonizaci především se zástupci MPLA a FRELIMO. Během jednání došlo k určitým sporům mezi představiteli lisabonské vlády, neboť některými členy politického ústředí byla prosazována v podstatě dvourychlostní dekolonizace, která by respektovala a zohledňovala zejména etnické poměry v jednotlivých koloniích, především počet Portugalců, a případnou existenci národně-osvobozeneckého hnutí. Okamžitá úplná nezávislost připadala v úvahu v případě Portugalské Guineje – Guinei-Bissau, kde byl počet usazených Portugalců velmi nízký. Naopak v Angole a Mosambiku, kde žilo velké množství Portugalců, měla dekolonizace probíhat pomaleji v postupných krocích. Problematický byl případ Kapverd, kde neexistovalo hnutí usilující o nezávislost, a Svatého Tomáše a Princova ostrova, jež „by znamenala existenční těžkosti souostrovního státu, stejným případem byl i Východní Timor, kde byly patrné tlaky sousední Indonésie na přičlenění tohoto území. Jako první nakonec získala nezávislost Guinea-Bissau, a to již počátkem září 1974. Následovaly Mosambik – 25. června 1975 (den výročí vzniku hnutí FRELIMO), Kapverdy (5. července téhož roku), Svatý Tomáš a Princův ostrov (12. červenec) a Angola (11. listopadu 1975)“ (Němec, 2009: 145-146).

Během let 1974 a 1975 se tedy rozpadlo portugalské koloniální panství v Africe, které se pod portugalskou nadvládou rozvíjelo několik set let. I přes ozbrojenou konfrontaci mezi koloniálními vojsky a národně-osvobozeneckými hnutími, ke které došlo v závěrečné fázi existence portugalského afrického impéria, se po získání nezávislosti podařilo vybudovat nadstandardní vztahy mezi Portugalskem a jeho bývalými – nejen africkými – koloniemi. Důkazem tohoto tvrzení je existence mezinárodní organizace CPLP.

Asijská část portugalské koloniální říše byla na počátku 20. století tvořena třemi oblastmi – Portugalskou Indií, Macaem a Timorem. V průběhu druhé poloviny 20. století Portugalsko o všechna svá asijská území přišlo, přičemž předpoklady k rozpadu portugalské Asie byly položeny již během druhé světové války.

Ač Portugalsko na počátku druhé světové války deklarovalo svou nezávislost, něk-

teré součásti portugalské koloniální říše se v důsledku světového konfliktu ocitly v ohrožení. Jednalo se především o Timor, který mohl vzhledem ke své strategické poloze sloužit jako nástupní místo japonského útoku proti Austrálii a jiným spojeneckým územím. V důsledku strategického významu ostrova byla portugalská suverenita na Timoru během druhé světové války dvakrát zpochybněna. Nejprve ostrov v prosinci roku 1941 preventivně obsadila nizozemsko-australská vojska. Spojenecký výsadek, proti němuž Portugalsko bouřlivě protestovalo, měl zabránit japonské okupaci Timoru (Špičánová, 2011: 71), ale nakonec se ukázal jako v podstatě pouze symbolický, jelikož vzhledem k nízkému počtu australských a nizozemských vojáků nebyl schopen čelit japonským invazním silám, které na Timor dorazily 20. února 1942 a během krátké doby celý ostrov obsadily. Také proti japonskému narušení portugalské suverenity nad Timorem lisabonská vláda protestovala, ale vzhledem k obavám z případné japonské okupace Macaa lze tyto protesty vnímat jako symbolické (Klíma, 2003b: 40-41). Japonská okupace Timoru trvala až do samého konce druhé světové války. Po odjezdu japonských jednotek byla na východní části ostrova za spolupráce timorského obnovená portugalská koloniální správa.

Poválečný vývoj mnoho klidu portugalskému koloniálnímu impériu v Asii nepřinesl, což platí zejména pro Portugalskou Indii. Dekolonizace této tradičně velmi důležité a cenné součásti portugalské koloniální říše, ke které došlo roku 1961, byla přímým důsledkem vyhlášení nezávislosti Indické republiky v létě roku 1947 (Filipský, 2008: 110). Indové zbavení britského koloniálního jha začali v podstatě okamžitě usilovat o dekolonizaci posledních reliktvů evropského koloniálního záboru na indickém území. Jednalo se o lokality Čandarnagar, Janán, Puttučéri, Káreikkál a Mahé, které byly pod francouzskou kontrolou, a Gou, Damão a Diu, jež kontrolovali Portugalci (Filipský, 2008: 117). K dekolonizaci francouzských území došlo již během první poloviny 50. let 20. století, avšak Portugalci na požadavek opuštění „své“ Indie, která tradičně představovala portugalský dobovatelský úspěch posilující národní mýtus, nechtěli přistoupit a odolávali silnému tlaku, který na ně byl z indické strany vyvíjen. Neochota ke kompromisu a chybějící vůle k jednání nakonec obě strany dovedly k ozbrojené konfrontaci. Jakýmsi testem portugalské ochoty bránit své državy v Indii se stal incident z července 1954, kdy indiští ozbrojenci společně s goánskými nacionalisty obsadili lokality Dadrá a Nagár-Havéli, které byly administrativní součástí

portugalského Damãa (Oliveira Marques, 2001a: 639-640).

Ke skutečnému útoku na portugalské pozice v Goe, Damão a Diu došlo v prosinci 1961. Dne 18. prosince zaútočily indické oddíly na portugalské enklávy a v podstatě nezadržitelně postupovaly. Vzhledem k drtivé převaze indických sil nezbývalo portugalské posádce nic jiného než kapitulovat, ačkoliv rozkazy z Lisabonu nařizovaly bránit Portugalskou Indii do posledního muže (Klíma, 2010b: 96-99). Staletá portugalská přítomnost v Indii skončila během několika hodin. Jednotlivé části bývalé Portugalské Indie byly následně inkorporovány do indické federace.

Dekolonizace Portugalské Indie znamenala začátek konce celého portugalského koloniálního impéria, což si velmi dobře uvědomoval portugalský ministerský předseda António de Oliveira Salazar. Právě tím lze vysvětlit Salazarovu neochotu k jakémukoliv jednání o řešení postavení portugalských území v Indii (Klíma, 2005a: 220-221).

V důsledku portugalského státního převratu, k němuž došlo 25. dubna 1974, byl zahájen proces dekolonizace Timoru. Jak se však domnívá většina odborníků zabývajících se problematikou timorských dějin, samotní Timořané na dekolonizaci a následné ustavení samostatného státu nebyli připraveni. (Klíma, 2003b: 55-59). V první fázi dekolonizačního procesu se uvažovalo o vytvoření federace mezi Portugalskem a jeho bývalou kolonií. Nová vláda v Lisabonu, silně inspirována komunistickou ideologií, však následně trvala na plném sebeurčení všech národů bývalé koloniální říše a vyhlášení nezávislosti všech bývalých kolonií. Ve východotimorském případě byly tyto snahy, jak se záhy ukázalo, kontraproduktivní. Slabost a liknavost dosluhující koloniální správy vedla k rozkolu ve společnosti, který dovedl Východní Timor až k občanské válce, kdy proti sobě vystoupil Timorský demokratický svaz – UDT (*União Democrática Timorese*) hájící koncept pozvolného rozvíjení autonomie v rámci federace s Portugalskem a marxistická Revoluční fronta nezávislosti Východního Timoru – FRETILIN (*Frente Revolucionária de Timor-Leste Independente*) požadující vyhlášení nezávislosti (Fiala – Strmiska, 1997: 122-123). FRETILIN dokázala ve válce zvítězit a dne 28. listopadu 1975 došlo k vyhlášení nezávislosti Demokratické republiky Východní Timor. Tento akt, mnohými hodnocený jako ukvapený, vyprovokoval vojenskou intervenci Indonésie, jež byla motivována obavami z rozšíření komunistického vlivu a marxistických myšlenek i na indonéské území, což

bylo pro tuto zemi, jež budovala svou národní ideologii na odporu proti komunismu, naprosto nepřijatelné (Dubovská – Petrů – Zbořil, 2005: 344-345). Okupace trvající od roku 1975 do roku 2002 se stala pro východotimorskou společnost traumatizující zkušeností, během níž bylo obyvatelstvo psychicky i fyzicky terorizováno indonéskými okupanty, vystavováno tvrdému indonesisačnickému a islamizačnickému tlaku. Výše uvedené represivní aktivity vedly až ke genocidě východotimorského obyvatelstva. Na druhé straně se během okupačního období postupně upevňovala východotimorská národní identita a její jednotlivé komponenty, mezi něž patří katolicismus, portugalský jazyk a portugalská koloniální minulost. Signifikantním příkladem tohoto procesu může být významný nárůst věřících hlásících se ke katolickému vyznání v období po roce 1975. Na přelomu druhého a třetího milénia došlo pod tlakem mezinárodního společenství a za asistence mírové mise jednotek OSN k ukončení vojenské okupace bývalého portugalského Timoru (Špičánová, 2005: 65-66). Dne 20. května 2002 byla vyhlášena nezávislá Republika Východní Timor. Krátce po vyhlášení nezávislosti byl Východní Timor na summitu CPLP konaném v brazilské metropoli Brasilia přijat za řádného člena této mezinárodní organizace lusofonních zemí (Klíma, 2003d: 55).

Definitivní tečkou za existencí portugalské koloniální říše se stalo předání Macaa do čínských rukou, k němuž došlo v prosinci roku 1999. Představitelé Čínské lidové republiky se zavázali, že Macau bude v následujících padesáti letech umožněn autonomní vývoj.

5. Povaha jednotlivých částí portugalského koloniálního impéria

Portugalské koloniální impérium představovalo velmi složitý politický útvar, který se utvářel – jak bylo výše podrobně popsáno – od 15. století. Při pohledu na jeho podobu lze konstatovat, že byla do značné míry asymetrická, neboť na jedné straně se portugalské koloniální impérium formovalo jako jakási síť opěrných bodů, které Portugalcku zaručovaly kontrolu námořních tras a obchodu v Indickém a podstatné části Atlantického oceánu, a na straně druhé došlo ke vzniku typické osídlovací kolonie v Brazílii. Tato asymetrie byla do značné míry způsobena nejen demografickými podmínkami samotného Portugalska, ale také úrovní vyspělosti a demografickým vývojem společností, se kterými se Portugalci během své územní expanze dostávali do styku. Zatímco především Asie představovala oblast s plně rozvinutými a populačně silnými společnostmi, jejichž kolonizace nebyla v portugalských možnostech, Brazílie byla do značné míry v podstatě neobydlenou lokalitou, v jejímž vnitrozemí sice žili Indiáni, ale tito nebyli příliš početní a z hlediska politického a kulturního vývoje se nacházeli ve stádiu lovců a sběračů. Tyto brazilské indiánské kmeny tak zcela logicky nemohly pro portugalskou přítomnost v Americe představovat zásadní překážku, ačkoliv samozřejmě ke vzájemným střetům mezi Portugalci a Indiány docházelo.

Prvním typem portugalského územního záboru se staly obchodní faktorie, jež byly často budovány v kombinaci s vojenským opevněním na březích Atlantického a Indického oceánu. Pomocí sítě pevností a opevněných přístavů společně s vysokou úrovní svých lodí a výzbroje byli Portugalci schopni stát se dominující a rozhodující silou světových moří, což platilo zejména během 15. a 16. století. V poněkud jiné situaci se nacházeli Portugalci na asijské pevnině, kde portugalské snahy o expanzi narazily na kulturně rozvinuté a dobře politicky organizované společnosti, které byly navíc populačně silné. Jedinou portugalskou možností, jak v takovém prostředí uspět, bylo vzhledem k nedostatečnému počtu vlastního portugalského obyvatelstva, které by bylo možné zapojit do dobovačných a kolonizátorských aktivit, vybudování obchodní faktorie a následné vyjednávání a navazování spojeneckých vztahů s jednotlivými asijskými společnostmi.

Druhý typ portugalského koloniálního záboru pak straně pak představuje největší

portugalské kolonie – Brazílie. Tato kolonie se stala již od svého založení cílem řízeného osídlování, jehož rychlost a rozsah však byla velmi poznamenána nedostatkem lidských zdrojů, které by byly pro intenzivnější kolonizaci využitelné. Vzhledem ke skutečnosti, že případný přísun portugalského populačního elementu ve větším množství by ochromil hospodářství evropské metropole, bylo vystěhovávání do Brazílie na přelomu 17. a 18. století dokonce zakázáno (Klíma, 2007a: 260). Každopádně však v brazilském případě můžeme hovořit o skutečné kolonizaci získaného území. Důvody, které Portugalsku tuto kolonizaci umožnily, byly výše zmíněny. Jednalo se především o povahu osídlení Brazílie relativně málo rozvinutými indiánskými společnostmi, jež Portugalci nepovažovali na rozdíl od společností asijských za vážnou překážku kolonizace. Kromě samotné vyspělosti indiánské společnosti hrála velmi významnou roli také početnost Indiánů. Zatímco v Asii byla početní převaha původního obyvatelstva drtivá, v Americe byly poměr počtu Indiánů a Portugalců o poznání příznivější.

Portugalské kolonie v jihozápadní a jihovýchodní Africe v podstatě prošly oběma stádii záboru, neboť v počáteční fázi se Portugalci v těchto oblastech snažili vybudovat obchodní základny, odkud by mohli rozvíjet směnu zboží s africkými společnostmi, a pevnosti, které by chránily životně důležité obchodní trasy vedoucí do Asie. V průběhu 19. století se však charakter portugalského územního záboru v této oblasti velmi výrazně změnil. Prvním impulzem ke skutečné kolonizaci afrických území pod portugalskou nadvládou bylo vyhlášení nezávislosti Brazílie, k němuž došlo v roce 1822. Portugalci, kteří se po ztrátě Brazílie obávali pohlcení svým španělským sousedem, viděli v existenci zámořského impéria, jehož jádro se mělo přesunout do portugalské Afriky, záruku národní existence (Alexandre, 2005b: 63). Druhým podstatným motivem, který vedl Portugalce ke kolonizaci angolského a mosambického území, bylo dělení Afriky na konci 19. století. Během tohoto porcování černého kontinentu evropskými mocnostmi byla prosazena zásada nutnosti existence efektivní koloniální správy a reálné fyzické přítomnosti v koloniích. Pouze při splnění těchto základních předpokladů mohl být nárok na území považován za relevantní a legitimní. V návaznosti na tyto požadavky vyvinulo Portugalsko značné úsilí, jehož výsledkem byla dobytí velmi rozlehlého angolského a mosambického vnitrozemí, které se až do přelomu 20. století nacházelo pod kontrolou afrických kmenů, a následná kolonizace těchto

oblastí.

Mimo výše popsané typy portugalského koloniálního záboru stojí portugalské panství v severní Africe budované od roku 1415 do konce 18. století²⁹. Marocké území nacházející se pod portugalskou kontrolou bylo považováno za integrální součást evropského Portugalska a tudíž o něm z tohoto důvodu nelze hovořit jako o kolonii. Toto vnímání Maroka jako jakéhosi prodloužení Iberského poloostrova samozřejmě podporovala geografická blízkost politického centra portugalského impéria a princip znovudobytí území, která byla do 7. století součástí křesťanského Středomoří.

²⁹ Relikt portugalské územní expanze v severní Africe představuje do dnešních dní město Ceuta, které je však od roku 1641 ve španělském držení.

6. Institucionální vývoj portugalského koloniálního impéria

Portugalské koloniální impérium bylo, jak již jsme výše zdůraznili, velmi složitým politickým celkem, který v sobě spojoval evropské Portugalce s amazonskými Indiány, africkými kmeny, indickými, malajskými či mauberskými (timorskými) obyvateli Asie. Již od počátku portugalské koloniální éry se portugalscí vládci a jejich rádci snažili vyřešit palčivý problém správy svého rozlehlého impéria. Jako nejvhodnější způsob administrace zámořských území se jevila centralizace a přímé podřízení kolonizovaných oblastí panovníkovi. Na nově obsazovaných území byly zřizovány kapitanáty či kapitánie, což byly územněsprávní jednotky, které se staly základem správní struktury portugalského impéria. V čele kapitanátů stál kapitán, který byl jmenován portugalským králem a portugalskému králi byl také podřízen. Tyto kapitanáty vznikaly především v Brazílii, atlantických ostrovech a Africe (Oliveira, 1999b: 282).

Poněkud jiný charakter měla správní podoba Portugalská Indie. Roku 1505 byl portugalským králem Manuelem I. zřízen úřad indického místokrále, jakéhosi koordinátora portugalské aktivity na velmi rozsáhlém asijském území. Podle králových příkazů měl místokrál „prosadit portugalskou suverenitu, definitivně zvítězit a zajistit trvalé zisky v celém Indickém oceánu“ (Klíma, 2010b: 19). Pod správu indického místokrále spadaly nejen portugalské zábory v samotné Indii, ale také faktorie a pevnosti v jihovýchodní a východní Asii, opěrné body na Arabském poloostrově a v Perském zálivu a dokonce portugalská východní Afrika, která se správně osamostatnila roku 1752 jako generální kapitanát Mosambik přímo podřízený portugalskému panovníkovi (Oliveira Marques, 2001a: 282)..

Klíčovou postavou portugalských kolonií se postupem času stal guvernér jmenovaný portugalským panovníkem, jemuž byl také přímo podřízen. Výjimku z této správní struktury portugalských kolonií představuje kromě výše zmíněného institutu indického místokrále také Brazílie, jež se stala v prosinci roku 1815 královstvím a v rámci Spojeného království Portugalska a Brazílie se postavila na úroveň původní evropské metropole (Bernecker – Pietschmann, 2008: 72).

Na počátku 20. let 19. století se v důsledku liberální revoluce počal rozvíjet portugalský konstitucionalismus, který samozřejmě musel reflektovat také koloniální otázku. V první portugalské ústavě, jež byla přijata roku 1821 a v platnost vstoupila

roku 1822, se tak setkáváme s vymezením teritoria portugalského impéria (včetně Brazílie). Zároveň tato ústava obsahuje článek 20, kde stanoví, že „národ se nezřekne žádné části území, na které má právo“³⁰. Ochrana koloniálního impéria tak ve své podstatě získala ústavní rozměr. Kromě vlastního vymezení portugalského teritoria a stanovení zásady jeho ochrany ústava z roku 1822 delegovala určité exekutivní pravomoci na portugalskou regentskou radu, která se podle článků 128 až 132 měla stát orgánem výkonné moci v Brazílii. Regentská rada měla mít pět členů a byla podřízena panovníkovi. Praktické fungování tohoto ústavního vymezení brazilské exekutivy nemohlo být dostatečně prověřeno, neboť v září 1822 došlo k vyhlášení nezávislosti Brazílie a rozpadu Spojeného království Portugalska a Brazílie.

Velmi podobně byla otázka podoby portugalského koloniálního impéria řešena v portugalských ústavách z let 1826 a 1838, které se opět v podstatě omezily na delimitaci portugalského teritoria a potvrzení práva portugalského národa na jeho držbu. Všechny tři výše zmíněné ústavní dokumenty – ústavy z let 1822, 1826 a 1838 – charakterizovaly portugalské kolonie jako zámořské provincie, což můžeme chápat jako projev asimilační politiky, která byla prosazována lisabonskými liberálními vládami. Ústava z roku 1838 stanovila případnou možnost vládnout v zámořských provinciích pomocí speciálních zákonů, pokud to situace v kolonii vyžadovala. Zároveň tato ústava ve svém článku 137 poskytovala generálním guvernérům zámořských provincií legislativní pravomoci v případě, že bylo nutné přijmout zákonné opatření v situacích, kdy nebylo možné čekat na rozhodnutí portugalských kortesů či výkonné moci³¹.

Otázka správní organizace portugalského koloniálního impéria představovala velmi složitý problém, se kterým se snažila vypořádat i první portugalská republika, jež byla vyhlášena roku 1910. Republikánský režim, který dokázal „v letech 1910-1926 dokončit koloniální výboj, uvolnit prostor pro první politické organizace zastupující černochy, zlepšit poněkud zdravotní péči a zavést konečně po staletích okupace civilní správu“ (Klíma, 2001: 30), však byl však příliš slabý a nestabilní (Lainová, 1999: 208), a tak zcela logicky rezignoval na vytvoření správní reformy, na jejímž základě by bylo možné portugalské koloniální impérium přeměnit v efektivně fungující moderní koloniální říši schopnou poskytovat svému evropskému centru dostatečnou podporu a zázemí. Tvůrci republikánské ústavy, jež byla přijata roku 1911, terminologicky na-

³⁰ Politická ústava Portugalské monarchie z roku 1822, www.fd.unl.pt/default.asp#, ověřeno 31.3.2012.

³¹ Politická ústava Portugalské monarchie z roku 1838, www.fd.unl.pt/default.asp#, ověřeno 31.3.2012.

vázali na období liberálních konstitucí 19. století a portugalské kolonie nazývali zámořskými provinciemi. Republikánský ústavní text poskytl zámořským provinciím určitou míru autonomie, když ve svém článku 67 stanovil, že „ve správě zámořských provincií převažuje režim decentralizace se zvláštními zákony odpovídajícími stavu a úrovni společnosti každé ze zámořských provincií“³². Tato ustanovení však v praxi naplněna nebyla a zámořské provincie byly spravovány z lisabonského ministerstva kolonií.

Rozvoj koloniální správy je spojen především s existencí tzv. Nového státu (portugalsky *Estado novo*) – politického režimu, jehož architektem se stal António de Oliveira Salazar. Tento politický režim nahradil po státním převratu, ke kterému došlo roku 1926, krizemi zmítanou a politicky velmi nestabilní první portugalskou republiku trvající od října roku 1910 do května roku 1926. Režim Nového státu lze z politologické perspektivy řadit mezi nedemokratické politické systémy. Na základě typologie nedemokratických režimů, kterou představil španělský politolog Juan José Linz, je možné řadit Salazarův nedemokratický režim mezi režimy autoritativní. Chceme-li však portugalský autoritarismus blíže analyzovat, je nutné vymezit jeho jednotlivé vývojové fáze. První vývojová fáze počíná vojenským převratem roku 1926 a trvá až do přelomu let 1932 – 1933, kdy byla přijata nová ústava, jež jasně vymezila fungování nového státního zřízení – výše zmíněného tzv. Nového státu. Vlastní období Salazarova Nového státu pak představuje druhou vývojovou fázi portugalského autoritativního režimu, která je ohraničena rokem 1933, kdy vstoupila v platnost výše zmíněná portugalská ústava Nového státu, a rokem 1974, kdy došlo ke zhroucení nedemokratického režimu v období tzv. karafiátové revoluce³³. Linz řadí první vývojovou fázi portugalského autoritarismu mezi byrokraticko-militaristické autoritativní režimy (Linz, 2000: 192)³⁴, druhá vývojová fáze je Linzem řazena mezi autoritativní režimy

³² Ústava Portugalské republiky z roku 1911, www.web.cmpvarzim.pt/namaredarepublica/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=89, ověřeno 31.3.2012

³³ Je nutné zmínit, že se nejedná pouze o období vlády Antónia de Oliveira Salazara, jež vykonával funkci ministerského předsedy do roku 1968, kdy byl zasažen mozkovou mrtvicí, ale také o období vlády Salazarova nástupce Marcela Caetana (Ženíšek, 2006: 33). Caetano se jako premiér ujal vlády roku 1968 a vládl zemi až do kolapsu režimu v dubnu 1974.

³⁴ Pro tento typ autoritativního režimu je charakteristická kontrola moci armádními představiteli či vysokými úředníky, přičemž ostatní skupiny jsou z podílu na politické moci vyřazeny (Ženíšek, 2006: 33). Byrokraticko-militaristické autoritativní režimy mohou „fungovat bez politických stran, avšak častěji vytvářejí oficiální, vládou podporovanou politickou stranu, která redukuje participaci občanů v politickém životě na minimální úroveň“ (Balík – Kubát, 2004: 57).

organicko-etatické, přičemž portugalský Nový stát je označován za nejčistší případ tohoto režimu (Linz, 2000: 215)³⁵.

Institucionální vývoj portugalského koloniálního impéria je spojen především s organicko-etatickou fází autoritativního režimu. Pro Salazara byla držba kolonií zcela zásadní otázkou, neboť existence koloniálního impéria byla velmi podstatnou součástí portugalského národního mýtu spojeného s evangelizačním a civilizačním posláním portugalského národa. Podle Salazara bylo třeba stále pamatovat na portugalské mořeplavce, válečníky a misionáře, kteří soustavně budovali portugalské koloniální impérium. Tento staletí se vyvíjející portugalský prostor – Portugalsko a jeho kolonie (Bankowicz, 2002: 363) – bylo nutné chránit jako cenný odkaz národních velikánů. Tomuto cíli měla být podřízena i správní reforma portugalského zámoří, k níž došlo na počátku 30. let 20. století.

Z hlediska institucionálního vývoje portugalského koloniálního impéria můžeme za zcela přelomový označit rok 1930, kdy byl schválen Koloniální zákon (*Acto colonial*). Tento zákon byl přijat ve snaze stabilizovat situaci v portugalských koloniích a po přijetí Ústavy Portugalské korporativní republiky roku 1933 se stal součástí ústavního pořádku Nového státu. Na základě Koloniálního zákona došlo k zásadní revizi dosavadního přístupu k zámořským územím a jeho obyvatelstvu. Tradiční název zámořské provincie byl nahrazen termínem kolonie. Zároveň byla opuštěna politika asimilace zámoří a obyvatelé portugalských kolonií byli pod vlivem sociálního darwinismu rozděleni na civilizované a domorodé. V koloniích byla zavedena přísná centralizace, veškeré prvky politické autonomie získané v dřívějších obdobích a reprezentované guvernéry byly striktně omezeny a podřízeny mocnému Ministerstvu kolonií (Alexandre, 2005b: 72).

Koloniální zákon měl také jakýsi psychologický a ideologický cíl, neboť kromě jiného měla tato norma vytvořit novou imperiální mentalitu (Alexandre, 2005b: 72), jež spočívala na všeobecné percepci koncepce „životaschopných jednotek tvořících pod

³⁵ Pro organicko-etatický autoritarismus je typická organizace společnosti skrze organickou strukturu, jež bychom mohli chápat jako existenci množství korporací, jejichž hlavním účelem je nahrazovat politický pluralismus (Ženíšek, 2006: 33). Organicko-etatický režim bývá označován také jako tzv. organická demokracie (Balík, 2003: 275). Pro organickou demokracii je typický předpoklad, „že lidé jsou přirozeně členy bezpočtu různých sociálních skupin (zaměstnání, zemědělská družstva, profesní asociace, univerzity, farnosti, obce), jež stojí v kontrastu k různým uměle vytvořeným velkým skupinám (např. politickým stranám), rozdělujícím lidi i na nejnižší úrovni a předpokládajícím existenci profesionálních politiků a stranických aparátů vzdálených od všedního života“ (Balík – Kubát, 2004: 58).

pečlivým lisabonským dohledem pevné transkontinentální multikulturní společnosti prospívající mnohostranně evropské "kolébce" (Klíma, 2005a: 74).

V období po druhé světové válce se stále zřetelněji ukazovalo, že pokud má portugalské koloniální impérium přežít, musí se skutečně proměnit. Salazar se chopil iniciativy a skutečně přistoupil k některým změnám spojeným s revizí ústavy, ke které došlo roku 1951. Předně již nebylo možné hovořit o koloniálním zřízení, neboť na základě revidované ústavy vzniklo multirasové unitární Portugalsko rozkládající se na třech kontinentech (Monteiro – Costa Pinto, 2005: 57). Kolonie byly přeměněny na zámořské provincie, jež se staly integrální součástí evropského Portugalska a byly spravovány Ministerstvem zámoří. Na základě nově prosazované asimilační politiky bylo zrušeno dělení obyvatel na civilizované a domorodé, které bylo zavedeno po přijetí Koloniálního zákona roku 1930. Revidovaná ústava znala pouze zámořské občany Portugalska, kteří tvořili s evropskými Portugalci jeden národ (Alexandre, 2005b: 79). I přes tyto ústavní změny však ve skutečnosti k velkým přeměnám ve struktuře koloniální společnosti a systému koloniální správy nedošlo. Portugalsko se však na základě integrace všech svých území do unitárního politického celku vyhnulo aplikaci některých mezinárodněprávních dokumentů, jejichž cílem bylo zlepšení postavení kolonií a závislých území³⁶ (Oliveira Marques, 2001a: 611).

Na počátku 60. let 20. století se portugalské koloniální impérium nacházelo ve vážné krizi. Ztráta indických enkláv a povstání v afrických provinciích dovedli některé politické představitele ke snaze reformovat to, co ještě z nejstarší koloniální říše zbývalo. Ve hře se objevila koncepce federalizace portugalského impéria či jeho přeměna a přestavba „na volný *commonwealth* podobný britskému společenství národů“ (Klíma, 2001: 16). V každém případě byla některými ministry³⁷ požadována politická liberalizace poměrů v zámoří a decentralizace koloniální říše spojená se vstřícnější politikou vůči zahraničním investicím. Všechny tyto snahy o reformu narážely na Salazarův odmítavý postoj spojený s přesvědčením, že pouze centralizovaná správa může impérium udržet pohromadě.

Znovu se snahy o zásadní reformu portugalského koloniálního impéria objevily

³⁶ Jako příklad je možné zmínit například Chartu OSN upozorňující členské země na odpovědnost vůči závislým územím.

³⁷ Patrně nejvýznamnějším představitelem reformního křídla byl ministr obrany Jorge Botelho Moniz (Klíma, 2001: 16).

počátkem 70. let, kdy již vládl Salazarův nástupce Marcelo Caetano. Opět se hovořilo o federalizaci impéria či o jeho přeměně v jakýsi svaz relativně samosprávných politických jednotek. Caetano se nakonec přiklonil k federativní myšlence, ale vzhledem k nepříznivému zahraničněpolitickému i vnitropolitickému vývoji bylo stále jasnější, že jedinou možnou reformou koloniálního impéria se stane jeho demontáž spojená s dekolonizací, k níž došlo po státním převratu z 25. dubna 1974. Hnutí ozbrojených sil, jež se po pádu autoritativního režimu chopilo vlády, v podstatě okamžitě ukončilo vojenské operace v portugalských koloniích a zahájilo jednání s představiteli národně-osvobozeneckých hnutí za cílem dekolonizace zbývajících částí portugalského koloniálního impéria.

7. Závěr

Portugalské koloniální impérium, jehož historicko-politickému formování je věnována předkládaná seminární práce, představuje velmi komplexní fenomén, který byl formován a rozvíjel se během období světových dějin, jež bývá označováno jako doba koloniální. Během tohoto období, které bývá vymežováno počátkem evropské zámořské expanze v 15. století a dekolonizací asijských a afrických území, ke které došlo v druhé polovině 20. století, evropské mocnosti systematicky budovaly svá zámořská koloniální impéria. Kolonialismus, který lze definovat jako jistý druh ideologie, jejímž základem je ovládnutí určité oblasti mocností a následné udržování nadvlády této mocnosti nad obyvatelstvem získané oblasti, se během tzv. koloniálního období podstatně vyvíjel, přičemž období mezi lety 1500 - 1800 je označováno za fázi raného kolonialismu a následný časový úsek mezi počátkem 19. století a druhou polovinou 20. století je označován jako fáze vrcholného kolonialismu. Právě v období vrcholného kolonialismu došlo ke zrychlení kolonizačního procesu, neboť v souvislosti s dynamicky se rozvíjející průmyslovou výrobou získala držba kolonií zcela zásadní význam. Kolonie evropských mocností se staly dodavatelem levných surovin a odběratelem hotových výrobků vyrobených v metropoli. K ekonomickým důvodům se v druhé polovině 19. století přidaly důvody politické či mocenské, neboť držba kolonií se stala vyjádřením velmocenského postavení států v mezinárodním systému.

Prvním evropským státem, který disponoval koloniálním impériem, se stalo Portugalsko. Portugalské koloniální impérium bylo plodem portugalského kolonialismu, který vykazoval určité odlišnosti proti kolonialismu ostatních evropských mocností. Základem těchto odlišností byl velmi nízký počet Portugalců, kteří se mohli zapojit do koloniálního projektu, aniž by došlo k fatálnímu poškození portugalského hospodářství v evropské metropoli, kde zejména zemědělství vykazovalo trvalý podstav pracovních sil způsobený v počátečních fázích kolonialismu morovými epidemiemi, později emigrací Portugalců do kolonií, zvláště do Brazílie. Vzhledem k nepříznivému demografickému vývoji Portugalci usilovali o splynutí s domorodým obyvatelstvem, jež by umožnilo posílení portugalského početního stavu v koloniích. Výsledkem těchto snah se stal vznik specifické společnosti, jež bývá označována jako lusotropická.

Portugalci se tak vůči svým konkurentům z Nizozemí, Británie či Francie vyznačovali značnou dávkou tolerance a schopnosti sžít se s původním prostředím ovládaných oblastí. Na konci 19. století a v první polovině 20. století sice pronikly i do portugalského impéria rasistické a sociálně darwinistické myšlenky, ale míra rasové tolerance ze strany Portugalců zůstávala vysoká.

Za okmžik vzniku portugalského koloniálního impéria je považováno obsazení severoafrického přístavu Ceuta, ke kterému došlo roku 1415. Vlastní portugalské územní expanzi však předcházelo dlouhé období, během něhož docházelo k formování předpokladů, které nakonec Portugalsku umožnily stát se jednou z koloniálních velmocí. Pokud chceme tyto předpoklady vyjmenovat, předně je nutné zmínit ideologii reconquisty a šíření křesťanství, jež byla do značné míry spjata s iberským prostorem nacházejícím se po dlouhá staletí pod muslimskou nadvládou. Portugalská expanze však byla kromě ideologických příčin umožněna také ekonomickými okolnostmi, neboť asijské zboží, které bylo na evropský trh dodáváno prostřednictvím arabských kupců a obchodníků, bylo značně předraženo. Východiskem z této situace bylo navázání přímého obchodního kontaktu s oblastmi, odkud toto zboží pocházelo, především s Indií. Aby bylo možné obchodní styky s Indií navázat, bylo nutné neustále vylepšovat loďstvo, které mělo do Asie doplnout. Právě obrovské pokroky, které byly během 14. a 15. století dosaženy v oblasti mořeplavby, konstrukce lodí, navigace a kartografie, umožnily Portugalsku územně expandovat a stát se průkopníkem objevitelských plaveb. V neposlední řadě byla portugalská územní expanze umožněna centralizací ekonomické a politické moci v rukou portugalského panovníka, který tak mohl přímo ovlivňovat vývoj expanze.

V důsledku portugalské expanze se v průběhu 15. až 20. století konstitovala rozsáhlá koloniální říše rozkádající se v Evropě, Africe, Americe a Asii. V 15. století se Portugalci úspěšně uchytli v severní Africe, získali a kolonizovali mnohé ostrovy v Atlantickém oceánu a roku 1498 dospěli do Indie, kde začali v podstatě okamžitě budovat síť obchodních faktorii. Jakýsi zlatý věk portugalské expanze představuje 16. století, kdy se Portugalcům zdařilo vybudovat rozsáhlou síť obchodních faktorii v oblasti Indického oceánu a jihovýchodní Asie. Zároveň se Portugalcům podařilo proniknout i do Číny a Japonska. V Africe došlo k upevňování portugalských pozic na západním i východním pobřeží, v Americe byla zahájena kolonizace Brazílie, jež byla

objevena roku 1500. Pokud srovnáme portugalskou expanzi v 16. a 17. století, musíme konstatovat, že 17. století je dobou určité krize. V Brazílii sice pokračovala kolonizace, ale asijské impérium se rozpadalo pod útoky Nizozemců, kteří ohrožovali i portugalské pozice v Africe a Americe, odkud však dokázali Portugalci Nizozemce vypudit. V 18. století byly pod vlivem myšlenek osvícenského absolutismu reformovány některé instituce a prvky koloniální správy a celkově můžeme tuto dobu označit za fázi konsolidace portugalského koloniálního impéria. Výraznou roli v rámci koloniálního celku v této době získala Brazílie, kde bylo objeveno zlato a drahokamy. Poněkud ambivalentně je možné vnímat vývoj v portugalském impériu v 19. století, neboť roku 1822 se pod vlivem politických změn, které vyvolaly napoleonské války, osamostatnila Brazílie. Portugalské impérium tak přišlo o hospodářsky velmi cennou oblast. Náhradou za Brazílii se měla stát díky svým vhodným klimatickým podmínkám Angola, kde došlo k modernizaci a rozvoji kolonizace. V závěru 19. století se Portugalsko pod vlivem vrcholného kolonialismu pokusilo propojit své državy v Angole a Mosambiku. Tento plán však narazil na razantní odmítnutí ze strany tradičního portugalského spojence Velké Británie, která si na základě pokořujícího ultimáta vyžádala na lisabonské vládě rezignaci na vytvoření souvislého záboru v jižní Africe. Ve 20. století došlo ke konečné demontáži portugalského koloniálního impéria. Portugalské kolonie byly ohroženy během obou světových válek, ze kterých však nejstarší evropské koloniální impérium vyšlo bez územních ztrát. Prvním zásadním momentem dekolonizace portugalského koloniálního impéria se stala ztráta portugalských indických držav, ke které došlo roku 1961. Ve stejném roce došlo k povstání v Angole, jež odstartovalo dlouhý národně-osvobozenecký boj v portugalských afrických koloniích, který je známý pod označením koloniální války. Tato ozbrojená konfrontace měla velký vliv nejen na podobu koloniálního impéria, ale zásadně ovlivnila i podobu politického systému metropole. Válkou vyčerpané a po vojenském převratu z dubna 1974 demokratické Portugalsko dekolonizovalo své kolonie v Africe a Asii, čímž fakticky ukončilo existenci svého koloniálního impéria.

Pokud se podíváme na charakter portugalských kolonií, setkáme se se dvěma základními typy kolonií. Jednak se jedná o obchodní kolonie, jejichž jádrem byly obchodní faktorie a cílem byla obchodní směna s okolím. Jakýmsi protipólem obchodních kolonií jsou osídlovací kolonie, na jejichž území byla budována koloniální

společnost jedinci přichozími z koloniální metropole. V rámci portugalského koloniálního impéria se setkáváme s oběma typy kolonií. Obchodní kolonie byly Portugalci budovány v Asii, typickou osídlovací či osídleneckou kolonií se stala Brazílie. Portugalské kolonie v jihozápadní a jihovýchodní Africe prošly oběma stádii kolonií, neboť v počáteční fázi se Portugalci v těchto oblastech snažili vybudovat obchodní základny a pevnosti, které by chránily životně důležité obchodní trasy vedoucí do Asie. Po vyhlášení nezávislosti Brazílie, k němuž došlo v roce 1822, získávaly obě tyto oblasti charakter osídleneckých kolonií.

Podíváme-li se na institucionální a správní vývoj portugalského koloniálního impéria, vidíme ve své podstatě velmi konzervativní charakter koloniální správy. Jednotlivé portugalské kolonie byly od svého vzniku až do období počátku portugalského konstitucionalismu definovány jako kapitanáty, v jejichž čele stál panovníkovi přímo podřízený kapitán, který byl později nahrazen guvernérem. V souvislosti se vznikem konstitucionalismu v Portugalsku ve 20. letech 19. století se dostalo portugalským koloniím ústavního zakotvení. V ústavních textech z let 1822, 1826 a 1838 byly kolonie označovány jako zámořské provincie a území portugalského impéria bylo prohlášeno za nedělitelné. Tato situace v podstatě vydržela až do pádu portugalské republiky, k němuž došlo roku 1926. Portugalský autoritativní režim, který vládl mezi lety 1926 a 1974, přikládal existenci koloniálního impéria zcela zásadní úlohu. Roku 1930 byl přijat Koloniální zákon, který zásadním způsobem reorganizoval koloniální správu. Na jeho základě bylo impérium centralizováno, zámořské provincie byly nahrazeny koloniemi a obyvatelstvo kolonií bylo rozděleno na civilizované a domorodé. Tento režim však vydržel pouze do roku 1951, kdy bylo portugalské koloniální impérium přeměněno v zámořský unitární stát, který se skládal z evropského Portugalska a zámořských provincií. V 60. a 70. letech následně došlo k několika pokusům o reformu portugalského zámoří, ale dekolonizace impéria již byla nezadržitelná.

8. Seznam použité literatury a pramenů:

- Aires Oliveira, Pedro: 2007. *Os Despojos da Aliança*. Tinta-da-china: Lisboa.
- Alexandre, Manuel Valentim: 2004. O império português (1825-1890): ideologia e economia. *Análise Social*. 38/2004, 959-979.
- Alexandre, Manuel Valentim: 2005a. *A decolonização portuguesa em perspectiva comparada*. Instituto de Ciências Sociais: Lisboa.
- Alexandre, Manuel Valentim: 2005b. The Colonial Empire. In.: Costa Pinto, António (ed.). *Contemporary Portugal. Politics, society and culture*. Columbia University Press: New York, 63-84.
- Ansprenger, Franz: 2010. *Geschichte Afrikas*. Verlag C.H.Beck: München.
- Bakešová, Ivana – Fürst, Rudolf – Heřmanová, Zdenka: 2004. *Dějiny Taiwanu*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- Balík, Stanislav – Kubát, Michal: 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Dokořán: Praha.
- Bankowicz, Marek: 2002. *Demokraté a diktátoři*. Eurolex Bohemia: Praha.
- Bečka, Jan: 2007. *Dějiny Barmy (Myanmy)*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- Bernecker, Walther L. – Pietschmann, Horst: 2008. *Geschichte Portugals*. Verlag C.H.Beck: München.
- Binková, Simona: 2004. *Portugalsko. Stručná historie států*. Libri: Praha.
- Binková, Simona: 2008a. *Čas zámořských objevů*. Triton: Praha.
- Binková, Simona: 2008b. Křižáci na západě Evropy ve 12. a 13. století. In: *Dobytí Lisabonu a reconquista Portugalska*. Argo: Praha, 135-155.
- Budil, Ivo T.: 2003. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Triton: Praha.
- Budil, Ivo T.: 2007. *Za obzor Západu*. Triton: Praha.
- Cabada, Ladislav: 2005. Mezinárodní protektoráty a neokolonialismus. In: Waisová, Šárka a kol.: *Ve stínu modernity. Perspektivy a problémy rozvoje*. Aleš Čeněk: Plzeň, 139-157.
- Carvalho Arroteia, Jorge: 1984. *A evolução demográfica portuguesa*. Instituto Camões: Lisboa.
- Castro Brandão, Fernando de: 1995. *História de expansão portuguesa*. Europress:

Odivelas.

Contente Domingues, Francisco: 1999. A construção naval portuguesa (séculos XV-XVI). In: Oliveira, Aurelio de a kol.: *História dos descobrimentos e expansão portuguesa*. Universidade Aberta: Lisboa, 211-233.

Costa Pinto, João Alberto da: 2009. Gilberto Freyre e o lusotropicalismo como ideologia do colonialismo português. *Revista UFG*. 6/2009, 145-160.

Čáky, Milan: 2007a. Kolonizácia Afriky európskými mocnosťami. *Slovenská politologická revue*. 3/2007, 137-186.

Čáky, Milan: 2007b. Vytváranie ideových predpokladov dekolonizačných procesov v Afrike. *Slovenská politologická revue*. 4/2007, 143-177.

Daněk, Petr: 2000. Nerovnoměrný rozvoj světa: kolonialismus, neokolonialismus a diskurz rozvoje. In: Jehlička, Petr – Tomeš, Jiří – Daněk, Petr: *Stát, prostor, politika*. Univerzita Karlova: Praha.

De Silva, Chandra Richard: 1972. *The Portuguese in Ceylon 1617-1638*. H.W.Cave: Colombo.

Dias Farinha, António: 1999. *Os Portugueses em Marrocos*. Instituto Camões: Lisboa.

Dubovská, Zorica – Petrů, Tomáš – Zbořil, Zdeněk: 2005. *Dějiny Indonésie*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.

Dyčka, Lukáš: 2010. Angolský konflikt o diamanty. In: Šmíd, Tomáš a kol. *Výbrané konflikty o zdroje a suroviny*. Mezinárodní politologický ústav Masarykovy Univerzity: Brno, 151-171.

Fernandes Costa, Manuel: 1979. *O Descobrimento da América e o Tratado de Tordesilhas*. Ministério da Cultura e da Ciência: Lisboa.

Ferro, Marc: 2007. *Dějiny kolonizací*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.

Fiala, Petr – Strmiska, Maxmilián: 1997. Katolicismus a současný nacionalismus. In: Fiala, Petr a kol.: *Křesťanské alternativy v politice*. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno, 119-140.

Fiala, Vlastimil: 2005. Vznik politických stran v zemích lusofonní Afriky. *Politologická revue*. 2/2005, 91-138.

Filipský, Jan: 2008. *Indie. Stručná historie států*. Libri: Praha.

Guerreiro, Inácio: 1999. A cartografia portuguesa dos séculos XV e XVI. In: Oliveira, Aurelio de a kol.: *História dos descobrimentos e expansão portuguesa*. Universidade

- Aberta: Lisboa, 237-265.
- Hart, Jonathan: 2003. *Comparing Empires. European Colonialism from Portuguese Expansion to the Spanish-American War*. Palgrave: New York.
- Hnízdo, Bořek: 1995. *Mezinárodní perspektivy politických regionů*. Institut prostředoevropskou kul-turu a politiku: Praha.
- Holubec, Stanislav: 2009. *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie*. Sociologické nakladatelství: Praha.
- Horáková-Novotná, Hana: 2007. Kolonialismus a postkolonialismus. In: Tomeš, Jiří – Festa, David – Novotný, Josef a kol.: *Konflikt světů a svět konfliktů*. P3K: Praha.
- Hošek, Pavel: 2011. *Dějiny Madagaskaru*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- Hroch, Miroslav a kol.: 2005. *Encyklopedie dějin novověku. 1492-1815*. Libri: Praha.
- Chalupa, Jiří: 2005. *Španělsko. Stručná historie států*. Libri: Praha.
- João, Mário Caetano – Jelínek, Petr – Knitl, Aleš a kol.: 2006. *Lusofonní Afrika 1975-2005, África Lusófona 1975-2005*. Ústav mezinárodních vztahů: Praha.
- Kandert, Josef: 1984. *Afrika*. Mladá Fronta: Praha.
- Klíma, Jan: 1998. *Dějiny Brazílie*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- Klíma, Jan: 2000. *Dekolonizace portugalské koloniální říše*. Gaudeamus: Hradec Králové.
- Klíma, Jan: 2001. *Poslední koloniální válka*. Libri: Praha.
- Klíma, Jan: 2003a. *Angola. Stručná historie států*. Libri: Praha.
- Klíma, Jan: 2003b. *Východní Timor. Stručná historie států*. Libri: Praha.
- Klíma, Jan: 2003c. *Brazílie. Stručná historie států*. Libri: Praha.
- Klíma, Jan: 2003d. „Lusofônia“ v roce rozmachu. *Mezinárodní vztahy*. 2/2003, 55-67.
- Klíma, Jan: 2005a. *Salazar tichý diktátor*. Nakladatelství Aleš Skřivan ml.: Praha.
- Klíma, Jan: 2005b. *Pod německou vlajkou. Příběh jedné koloniální říše*. Libri: Praha.
- Klíma, Jan: 2006a. *Zámořské objevy. Vasco da Gama a jeho svět*. Libri: Praha.
- Klíma, Jan: 2006b. *Guinea-Bissau. Stručná historie států*. Libri: Praha.
- Klíma, Jan: 2007a. *Dějiny Portugalska v datech*. Libri: Praha.
- Klíma, Jan: 2007b. *Dějiny Portugalska*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- Klíma, Jan: 2007c. *Mosambik. Stručná historie států*. Libri: Praha.
- Klíma, Jan: 2008a. *Kapverdské ostrovy, Svatý Tomáš a Princův ostrov. Stručná historie států*. Libri: Praha.

- Klíma, Jan: 2010a. *Dějiny Mosambiku*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- Klíma, Jan: 2010b. *Portugalská Indie. Stručná historie států*. Libri: Praha.
- Klíma, Jan: 2011. *Madeira. Stručná historie států*. Libri: Praha.
- Kosek, Jan: 2011. *Práva (n)a předsudek*. Dokořán: Praha.
- Kunc, Jiří: 1994. *Kapitoly z dějin Latinské Ameriky*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity: Ostrava.
- Kunc, Jiří – Barteček, Ivo: 2008. *Dobytí a osvobození Latinské Ameriky*. FF Univerzity Palackého v Olomouci: Olomouc.
- Kváča, Vladimír: 2010. Kultura Subsaharské Afriky. In: Lehmannová, Zuzana a kol.: *Paradigma kultur*. Nakladatelství Aleš Čeněk: Plzeň, 293-327.
- Lacina, Karel a kol.: 1987. *Nejnovější dějiny Afriky*. Svoboda: Praha.
- Lainová, Radka: 1999. Diktatura ministerského předsedy. António Oliveira de Salazar a portugalský autoritativní režim. *Historický obzor*. 9-10/1999, 208-214.
- Lidmilová, Pavla: 1996. Brazilská literatura. In: Holoušek, Eduard a kol. *Slovník spisovatelů Latin-ské Ameriky*. Libri: Praha, 52-58.
- Linz, Juan José: 2000. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Lynne Rienner Publishers: London.
- Loomba, Ania: 1998. *Colonialism/Postcolonialism*. Routledge: London.
- Milner, Anthony: 2009. *Dějiny Malajsie*. Grada: Praha.
- Mojdl, Lubor: 2005. *Etiopie. Stručná historie států*. Libri: Praha.
- Monteiro, Nuno – Costa Pinto, António: 2005. Cultural Myths and Portuguese National Identity. In.: Costa Pinto, António (ed.). *Contemporary Portugal. Politics, society and culture*. Columbia University Press: New York, 47-62.
- Nálevka, Vladimír: 2004. *Čas soumraku. Rozpad koloniálních impérií po druhé světové válce*. Triton: Praha.
- Nálevka, Vladimír: 2006. *Koncert velmocí. Mezinárodní vztahy v letech 1871-1914*. Triton: Praha.
- Naxera, Vladimír: 2011. Subsaharská Afrika. In: Cabada, Ladislav – Šanc, David a kol. *Panregiony ve 21. století. Vývoj a perspektivy mezinárodních makroregionů*. Nakladatelství Aleš Čeněk: Plzeň, 79-111.
- Nemo, Philippe: 2011. *Co je Západ?* Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno.

- Němec, Jan: 2005. *Luso-tropicalismo: um fundo sólido para as relações contemporâneas entre os países de língua portuguesa?* Text práce oceněné cenou Prémio Ibero-Americano 2005 dostupný na www.premioibam.cz/documentos/11raedicion/2doPremioXI_Jan.Nemec.pdf, ověřeno k 31.3.2012.
- Němec, Jan: 2009. Portugalsko: Vleklé krize a radikální východiska na cestě k demokracii. In: Ří-chová. Blanka a kol.: *Západoevropské politické systémy*. VŠE: Praha, 137-172.
- Němec, Jan: 2010. Brazílie: demokratické vládnutí v podmínkách koaličního prezidencialismu. In: Němec, Jan a kol.: *Politické systémy Latinské Ameriky*. VŠE: Praha, 94-133.
- Oliveira, Aurelio de: 1999a. Antecedentes: A expansão comercial. In: Oliveira, Aurelio de a kol.: *História dos descobrimentos e expansão portuguesa*. Universidade Aberta: Lisboa, 13-60.
- Oliveira, Aurelio de: 1999b. Linhas e rumos da colonização portuguesa. In: Oliveira, Aurelio de a kol.: *História dos descobrimentos e expansão portuguesa*. Universidade Aberta: Lisboa, 269-348.
- Oliveira, Aurelio de: 1999c. O Índico e o Pacífico. In: Oliveira, Aurelio de a kol.: *História dos descobrimentos e expansão portuguesa*. Universidade Aberta: Lisboa, 191-212.
- Oliveira e Costa, João Paulo A.: 1995. *A descoberta da civilização japonesa pelos portugueses*. Instituto Cultural de Macau: Macau.
- Oliveira Marques, António Henrique de: 1998. *Nova História da Expansão Portuguesa (Volume II) – A Expansão Quatrocentista*. Estampa: Lisboa.
- Oliveira Marques, António Henrique de: 2001a. *Geschichte Portugals und des portugiesischen Weltreichs*. Alfred Kroener: Stuttgart.
- Oliveira Marques, António Henrique de: 2001b. *Nova História da Expansão Portuguesa (Volume XI) – O Império Africano 1890 – 1930*. Estampa: Lisboa.
- Osterhammel, Jürgen: 2009. *Kolonialismus. Geschichte – Formeln – Folgen*. Verlag C.H.Beck: München.
- Pakenham, Thomas: 1991. *The Scramble for Africa*. Abacus: London.
- Pečenka, Marek – Luňák, Petr a kol.: 1998. *Encyklopedie moderní historie*. Libri: Praha.

- Piknerová, Linda: 2008. Portugalsko. In.: Jurek, Petr – Waisová, Šárka a kol.: *Členské země NATO a jejich vztah k Alianci*. Informační centrum o NATO: Plzeň, 168-177.
- Piknerová, Linda: 2011. Formování španělského regionalismu a jeho proměny ve 20. století. *Politologická revue*. 2/2011, 53-74.
- Polišenský, Josef – Barteček, Ivo: 2002. *Dějiny Iberského poloostrova do přelomu 19. a 20. století*. Univerzita Palackého: Olomouc.
- Procacci, Giuliano: 1997. *Dějiny Itálie*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- Rapport, Michael: 2011. *Evropa devatenáctého století*. Vyšehrad: Praha.
- Reid, Richard J.: 2011. *Dějiny moderní Afriky od roku 1800 do současnosti*. Grada: Praha.
- Reischauer, Edwin O. – Craig, Albert M.: 2000. *Dějiny Japonska*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- Rosůlek, Přemysl: 2009. Politický systém Filipín. In: Šanc, David – Ženíšek, Marek a kol.: *Pacifická Asie z politologické perspektivy*. Aleš Čeněk: Plzeň, 135-161.
- Russell-Wood, A.J.R.: 1998. *Um mundo em movimento. Os portugueses na África, Ásia e América*. Difusão Editorial: Algés.
- Říchová, Blanka: 2000. *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Portál: Praha.
- Salazar, António Olivbeira de: 1967. *La politique africaine et ses erreurs*. Secretariado nacional da informação: Lisboa.
- Saraiva, António: 1972. *Dějiny portugalské literatury*. Odeon: Praha.
- Skřivan, Aleš: 1999. *Evropská politika 1648-1914*. Nakladatelství Aleš Skřivan ml.: Praha.
- Staněk, Karel: 2009. Portugalské teritorium v Maroku za vlády krále Afonsa V. *Nový Orient*. 4/2009, 35-39.
- Strnad, Jaroslav – Filipický, Jaroslav – Holman, Jaroslav – Vavroušková, Stanislava: 2003. *Dějiny Indie*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.
- Špičanová, Lenka: 2005. Východní Timor na cestě k nezávislosti – analýza konfliktu z hlediska jeho aktérů a příčin. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Politologica* 4/2005, 65-93.
- Špičanová, Lenka: 2011. *Komparativní analýza konfliktů v Aceh a na Východním Timoru*. Centrum pro studium demokracie a kultury: Brno.

Veselý, Zdeněk: 2007. *Dějiny mezinárodních vztahů*. Nakladatelství Aleš Čeněk: Plzeň.

Wallerstein, Immanuel: 1984. *The politics of the World-economy. The states, the movements and the civilizations*. Cambridge University Press: Cambridge.

Wanner, Michal: 2003. *Zrození impéria. Východoindická společnost a britský stát (1600-1773)*. Dokořán: Praha.

Wasson, Ellis: 2010. *Dějiny moderní Británie*. Grada: Praha.

Wyatt, David K.: 2003. *Dějiny Thajska*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.

Záhořík, Jan: 2010. *Subsaharská Afrika a světové mocnosti v éře globalizace*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.

Zbořil, Zdeněk: 2009. *Dějiny Malajsie, Singapuru a Bruneje*. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.

Ženíšek, Marek: 2006. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Nakladatelství Aleš Čeněk: Plzeň.

Ženka, Josef: 2011. *Pád Granady a zánik al-Andalusu*. Argo: Praha.

Elektronické zdroje:

www.cplp.org/id-50.aspx, ověřeno 31.3.2012.

www.un.org/documents/resga.htm, ověřeno 31.3.2012.

www.fd.unl.pt/default.asp#, ověřeno 31.3.2012.

Dokumenty:

Politická ústava Portugalské monarchie, 1822. Dostupné na www.fd.unl.pt/default.asp#, ověřeno 31.3.2012.

Politická ústava Portugalské monarchie, 1838. Dostupné na www.fd.unl.pt/default.asp#, ověřeno 31.3.2012.

Ústava Portugalské republiky, 1911. Dostupné na www.web.cmpvarzim.pt/namare-darepublica/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=89, ověřeno 31.3.2012.

Rezoluce VS OSN 1514, www.un.org/documents/resga.htm, ověřeno 31.3.2012.

Rezoluce VS OSN 1541 www.un.org/documents/resga.htm, ověřeno 31.3.2012.

Rezoluce VS OSN 1654 www.un.org/documents/resga.htm, ověřeno 31.3.2012.

9. Resumé

This bachelor thesis deals with the process of Formation of Portuguese Colonial Empire from the political and historical point of view.

If we want to speak about Colonialism and formation of Colonial Empire we must firstly define what does this term mean. The Colonialism could be defined as an ideology based on establishment and maintenance of domination of a sovereign power over a dependent area or people. Usually the domination has free dimensions – political, economical and cultural. The modern european Colonialism is divided in two phases. The first one – generally called Early Colonialism – took place between the 16th and 19th Century. For this colonial phase oversea navigation and conquest is typical. The Early Colonialism finished at the end of the 18th Century when european Powers as a result of industrial revolution needed more colonies in order to conquest new areas where natural resources could be find and final products made in european metropole could be exported. This Late phase of Colonialism which lasted from the beggining of the 19th Century to late 20th Century is sometimes called Imperialism.

Portugal was the first european country which expanded from Europe to other Continents. Firstly in Morrocos and then Portuguese sailors began exploring the coast of Africa in the 15th Century using recent developments in navigation, cartography and maritime technology such as the caravel, in order that they might find a sea route to the source of the lucrative spice trade. This route was discovered in 1497/1498 when Vasco da Gama reached India, in 1500 Pedro Álvares Cabral discovered Brazil. Over the following decades, Portuguese sailors continued to explore the coasts and islands of East Asia, establishing forts and factories in order to control trade with luxury goods in the Indian Ocean. Portugal was the first really global power when controlling Brazil in South America, the western and eastern cost of Africa and vaste areas of Asia. In the 17th Century Portuguese Colonial Empire was endangered by Dutch conquering Brazil, Angola and parts of Portuguese Empire in Asia. Fortunately the Dutch were defeated in Brazil and Angola and Portugal kept these valueable colonies. The 18th Century was a time of consolidation of Portuguese Colonial Empire.

In the 19th Century Portugal had to face a crisis of integrity of its Empire when Brazil declared Independence in 1822. After the loss of Brazil Portuguese concentrated on building Colonial Empire in Angola, Africa.

During the rule of Authoritan António de Oliveira Salazar the existence of Colonial Empire had a key role as for Salazar it was a proof of Portuguese mission – Portugal was called to bring to people of Africa, America and India civilisation and catholic religion. The Mission was presented as a part of Portuguese national myth and it was unthinkable even to speak about decolonization of Colonial Empire. But as result of a new configuration of international relations after WWII the pressure of world community on Portuguese decolonazation was very strong. After 1960 there was a lot of uprisings in Portuguese colonies in Africa which caused a conflict called Colonial War. Portugal tried to stabilize the situation in colonies but it was not possible because of a weak Portuguese Economy. In April 1974 a *coup d'etat* finished dictatorship and restore democratic political regime in Portugal. One of the first steps of new political leaders was a decision to liberate Portuguese colonies as soon as possible. Within two years all Portuguese colonies declared Independence with exception of Macau which remained under Portuguese control till 1999 when it was returned to China.

During the time of Portuguese Colonial Empire a very specific mixed community was created as a result of low number of Portuguese who could settle down in colonies. Portuguese with no racial prejudices mixed with indigenous population and in this way lusotropical communities appeared.